İNANÇ KİTAPLARI SERİSİ - 7

KADERE İMAN

PROF. DR. CAĞFER KARADAŞ

DİB YAYINLARI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI – 1072
İLMİ ESERLER : 176
İNANÇ KİTAPLARI SERİSİ – 07

Genel Koordinatör
Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR

Yayın Yönetmeni
Dr. Yüksel SALMAN

Koordinasyon
Yunus AKKAYA

Editör
Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

İmlâ
Yrd. Doç. Dr. İsa KAYAALP

Baskı Takip
Mahir KILINÇ

Grafik & Tasarım
Emre YILDIZ
Mücella TEKİN

1. Baskı, Ankara 2017

ISBN 978-975-19-6294-2
2017-06-Y-0003-1072
Sertifika No: 12931

Baskı
Aral Ajans
Tel: (0 312) 433 27 25

Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı: 02.05.2013/26

İletişim
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel: (0 312) 295 72 93 – 94
Faks: (0 312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış

Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel: (0.312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0.312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

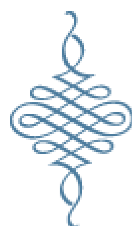
İNANÇ KİTAPLARI SERİSİ - 7

KADERE İMAN

PROF. DR. CAĞFER KARADAŞ

DİB
YAYINLARI

TAKDİM

İslâm dini kategorik olarak inanç, ibadet ve ahlak olmak üzere üç alandan oluşur. İman alanı temel alan olup, diğer ikisi bunun üzerine kurulur. Sorunlu bir iman alanı sağlıklı bir ibadet ve ahlak hayatı ortaya koyamaz. Kur'ân-ı Kerim'in sıklıkla imana vurgu yapması, hemen her vesile ile ulûhiyete dikkat çekmesi; kıyamet, ahiret, hesap, cennet ve cehennem gibi konulara göndermede bulunması bundan dolayıdır. Yüce Allah'ın iman edenlere seslenerek, "Ey müminler, iman ediniz" diye başlayan şu ayeti, iman alanının müminler için her zaman canlı tutulması gerektiğine işaret eder: "Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse derin bir sapıklığa düşmüş olur." (Nisâ 4/136).

Toplumu din konusunda aydınlatmak, İslâm'ın inanç, ibadet ve ahlakla ilgili işlerini görmekle yükümlü olan Diyanet İşleri Başkanlığı, bugüne kadar yayımladığı eserlerde, doğrudan veya dolaylı olarak inanç konularına yer vermiş ve önemli faaliyetler gerçekleştirmiştir. Ancak bu alanın hem sürekli beslenip güçlendirilmesi gereken bir alan olması hem de her seviyeden insanımızın yararlanabileceği orta hacimde temel bir kitap ile imanın altı esasından oluşan bir setin hazırlanmasının yararlı olacağı düşünülmüştür.

Bu ihtiyaçtan hareketle Din İşleri Yüksek Kurulu, Dini Yayınlar Genel Müdürlüğümüzle işbirliği yaparak bir proje hazırlamış, önce bu kitapların içerik, yöntem, dil ve üslup özelliklerini belirlemiş, sonra da hayatını akaid ve kelâm alanına vakfetmiş Prof. Dr. Bekir Topaloğlu'nun editörlüğünde liyakatli kalemlerle görüşerek projeyi hayata geçirmiştir.

İslâm'ın temel bilgi kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim ve hadislere dayanan, gerekmedikçe felsefi ve teolojik tartışmalara girmeyen, bir bütün hâlinde İslâm inanç esaslarını önümüze koyan bu eserlerin yararlı olmasını diliyor, emeği geçen hocalarımıza teşekkür ediyoruz.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

ÖN SÖZ

Kader, Hz. Âdem'den itibaren insan zihnini meşgul eden önemli meselelerden biridir. "Allah'ın geleceğe dair ilmi ve planlaması" anlamına gelen **kader** her şeyden önce kişinin gelecekteki hayatını ilgilendirmektedir. Bu yüzden insan, yaratılışından itibaren hem içinde bulunduğu evrenin ve sakinlerinin hem de kendisinin geleceğini merak etmiş, kendince geleceğiyle ilgili öngörüler ve çözümler üretmeye çalışmıştır. Ancak zamanın "şimdi" noktası ile sınırlı bulunan insanoğlu gelecek konusunda kesin bir bilgiye sahip olamamış ve sürekli bir çözümsüzlük duygusu hissetmiştir. Söz konusu duygu zaman içinde onun zihninde geleceğe dönük bir kaygı yumağının oluşmasına da sebep olmuştur. Bu anlamıyla gelecek kaygısı insanın en zayıf tarafını oluşturmaktadır. Çünkü o, daha çok bu yönünden etki altında kalmakta, aldatılmakta veya aldanmaktadır.

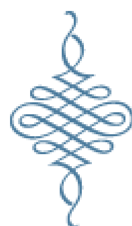
Günümüz insan grupları içinde özellikle dinî inançları zayıf olanların "gelecek" korkusu, tarihte olduğu gibi devam etmektedir. Bu arada yıldız, gezegen ve burçlarda mânevî güç olduğuna inanan ve bunların gelecek (kader) üzerinde belirleyici rollerinin bulunduğunu vehmeden insanların sayısı da az değildir. Bunun bir sonucu olarak falcılık, cincilik, ruhçuluk ve medyumluk yöntemleri yayılma alanları bulabilmektedir. Günümüz insanının bu tür aldanmalardan kurtulması, kader inancının sağlıklı ve sağlam bir zemine oturtulmasına bağlıdır. Bu da ancak Allah'ın kudreti ve evrenin işleyişiyle insanın özgürlüğü ve sorumluluğu hakkında güvenilir kaynaklardan tutarlı ve doğru bilgilerin sunulmasıyla mümkün olur. Kader konusuna ayrılan bu kitabın telifi sırasında söz konusu unsurlar dikkate alınmıştır.

Şunu da belirtmek gerekir ki asırlardan beri tartışılan ve hakkında birçok kitap yazılan kader probleminin kesin bir çözüme kavuşturulması mümkün değildir. Çünkü konunun bir yönü Cenâb-ı Hakk'ın sonsuz ilim ve kudret sıfatlarına bağlı iken diğer yönü, hiçbir zaman mukayese imkânı bulunmayan insanın sınırlı anlayışını ilgilendirmektedir.

Tanınan imkânlar, mevcut şartlar ve çizilen sınırlar doğrultusunda çalışmak bize, başarılı kılmak ise sınırsız kudrete, engin rahmete ve hassas adalete sahip yüce Allah'a aittir.

Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ
29 Ekim 2012

BİRİNCİ BÖLÜM

KADERİN ANLAMI VE DİNÎ DAYANAĞI

I. Kaderin Anlamı

Sözlükte **kader** "gücü yetmek; planlamak, ölçülü bir şekilde yapmak" gibi mânalara gelir. Terim olarak, "Cenâb-ı Hakk'ın bütün nesne ve olayları ezelî ilmiyle bilip belirlemesi" demektir. Kader kavramıyla sıkı bir ilişki içinde bulunan **kazâ** ise sözlükte "hükmetmek; yerine getirmek" anlamını taşır. Terim olarak, "ezelde Allah tarafından belirlenen nesne ve olayların zamanı geldiğinde meydana getirilmesi"dir. Bu tanımlar Ehl-i sünnet'in önemli bir çoğunluğunu oluşturan Mâtürîdiyye mezhebine göredir.

Diğer bir önemli Ehl-i Sünnet grubu olan Eş'ariler ise, kader yerine kaza, kaza yerine kader kavramını kullanmışlardır. Her iki mezhep de insanın iradeli fiilinin yaratılmasıyla aynı fiilin iyi veya kötü şeklinde değer kazanmasını ayrı iki olgu olarak değerlendirmiştir. Çünkü Allah'ın takdiri ve yaratması iyi veya kötü değer taşımaktan uzaktır. Bir olayın iyi veya kötü vasfını kazanması mükellefin niyeti, amacı ve teşebbüsüne göredir. Tekrar etmek gerekirse nesne veya olayın yani bir fiilin özünün yaratılması ilâhî kudretin sonucu iken bunun niteliği yani vasfı, iyi veya kötü olması insanın niyet, kasıt ve azmine göre şekillenmektedir.

II. Kur'an'dan ve Sünnetten Delilleri

Kur'ân-ı Kerim'de kader bir inanç ilkesi olarak açıkça belirtilmemekle birlikte, Allah'ın yeryüzünü şekillendirmesi, her nesne ve olayı, bir ölçüye göre düzenlenmesinin "kader" kavramıyla ifade edilmiş olması kader inancının önemli bir işaret ve delili konumundadır. Nitekim kader kelimesi Kur'an'da ölçü, miktar ve güç mânalarında kullanılmaktadır. Ölçü bir şeyin mekân açısından boyutlarını ve yerini belirlemek, miktar içeriğini ve kütlesini tayin etmek, güç ise bu ikisinin meydana gelmesi için gerekli etken anlamına gelir.

Yüce Allah'ın "kâdir" veya "kadîr" ismi sadece "güç yetiren" anlamını değil, O'nun evrene ölçü koyması ve miktarını belirlemesini de ifade eder. Allah'ın ölçü koyması ve miktar tayin etmesi ise evrenin bir düzen içinde yaratılması anlamına gelir. Söz konusu düzen bugün için geçerli olduğu gibi geçmiş ve gelecek zamanlar için de geçerlidir. Öyleyse Cenâb-ı Hak, evrenin geçmişini, bugününü ve geleceğini düzenlemiş, planlamış ve programlamıştır. İnsan, evrenin bir parçası olduğuna göre Allah'ın onun da bütün dönem ve zamanlarını düzenlemesi ve planlaması yadırganmamalıdır.

Ancak Allah Teâlâ verdiği iradenin bir gereği olarak insana belirli bir hürriyet alanı bırakmıştır. Bu hürriyet çerçevesinde ona birtakım haklar verilirken bazı sorumluluklar da yüklenmiştir. Cenâb-ı Hak insana verdiği sözün gereği olarak, hürriyet alanına dokunmamakta, verdiği hakları kazanma ve sorumluluklarını

yerine getirme noktasında onu dünya hayatında sınava tâbi tutmaktadır. Bu sınavın sonucuna göre ceza veya mükâfat şeklinde bir bedelin bulunduğunu da ona ayrıca bildirmiş ve buna göre bir tavır belirlemesini istemiştir.

Bu kısa açıklamadan sonra Kur'an'a bakıldığında kader kavramının çeşitli türevleriyle yüzden fazla yerde geçtiği görülür. Bütün bu âyetlerde Allah Teâlâ yaratma aşamasından idare etme aşamasına kadar kâinatı belli bir ölçü ve düzen içinde devam ettirdiğini bildirmektedir. Çünkü "Yaratmak da emr (idare) etmek de O'nun yetkisindedir."[1]

Nitekim "Biz her şeyi belli bir ölçüye göre yarattık."[2] mealindeki âyet de yaratma fiilinin tesadüfî değil, belli kurallar çerçevesinde gerçekleştiğini göstermektedir. Buradaki ölçü ve kurallardan maksat Allah'ın, her işini hikmetli, dengeli ve adalete uygun biçimde yaratmasıdır. Yüce Allah yaratırken mutlaka bir denge gözetir ve yarattığı şeyin mükemmel olmasını sağlar. O'nun yarattığını geçersiz kılmak, geriye döndürmek, hiç olmamış hâle getirmek kimsenin kudreti dahilinde değildir.

Aynı şekilde Cenâb-ı Hak, insanın ana rahmindeki yaratılış evrelerini ve gelişmesini bildiğini ifade ettikten sonra, "O'nun katında her şeyin bir ölçüsü vardır."[3] buyurmaktadır. Ana rahminde kontrol altında olan insanın, dünya hayatında ve ölümden sonraki hayatta da Allah'ın bilgisi, takdiri ve kontrolü altında olduğu açık bir gerçektir. Zaten O, yeniden diriltilmeyi inkâr edenlere ilk yaratılışı hatırlatmakta ve onlara akıllarını kullanıp doğru kıyas yapmalarını emretmektedir.[4] Yukarıdaki âyette insanın ana rahminde Allah'ın irade ve kudreti altında olduğunun zikredilmesi sonraki aşamalar için de geçerlidir. Nitekim ana rahmindeki bir çocuğun ne zaman, nasıl, nerede doğacağını bilmek mümkün olmadığı gibi dünyaya gelmiş bir insanın ne zaman, nasıl ve nerede öleceğini bilmek de mümkün değildir.

Her iki duruma yönelik birtakım tahminler yürütülse bile, bunları aşan birçok sonucun oluşageldiği de bir gerçektir. Yukarıda zikredilen âyetten her şeyin ölçüsünün bir anlamda kaderinin Allah tarafından bilindiği, ancak bunu insanların bilmediği sonucunu da çıkarmak gerekir. Öyleyse kader insan için bilinmeyen (gâib) bir alandır. Bu alana yönelik sadece tahminlerde bulunmak mümkündür. Bunu aşan bir iddiada bulunmak Allah'ın koyduğu sınırı aşmak anlamına gelir. Çünkü gelecek Allah'ın kudreti dahilindedir. Zaten insan geleceği bilmekle değil, içinde bulunduğu anı değerlendirmek ve dürüst bir hayat sürdürmekle yükümlüdür. Bu da kaderin inkâr edilemez bir gerçeklik olduğunun açık bir göstergesidir.

Yine Kur'an'da yer alan bir âyet-i kerimede, "Allah'ın işi ve idaresi belirlenmiş bir ölçüye göredir."[5] buyrulmaktadır. Fahreddîn er-Râzî, "kader" ve "makdûr" lafızlarının geçtiği bu âyette, kader ve kazâya işaret edildiğine vurgu yapar ve bir önceki, "Allah'ın emri mutlaka yerine getirilecektir." mealindeki ilâhî beyanla bu âyetin birlikte düşünülmesi gerektiğine dikkat çeker. Buna göre Allah bir nesne veya olay hakkında hüküm verdiğinde, onun sonucu kesinlikle gerçekleşir. Öyleyse Cenâb-ı Hak bütünüyle kâinat ve bu arada insanın da dahil bulunduğu bütün olup bitenler hakkında hüküm verirken ölçü koymakta ve sünnetullah denen bir düzen içinde O'nun irade ve idaresi gerçekleşmektedir.[6]

Kaderin sünnetten delillerine gelince, çeşitli hadis rivayetlerinde yer alan bilgiler Kur'an'a göre daha net ve daha açıktır. Söz gelimi meşhur Cibrîl hadisi içinde geçen Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve âhirete iman şeklindeki beş esastan sonra altıncı iman ilkesi olarak hayrıyla ve şerriyle birlikte kadere iman gelir.[7] Kur'an'da Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaplara ve peygamberlere iman[8] şeklinde beş esas sayılırken kader zikredilmemişse de yukarıda temas edildiği gibi, yüzden fazla âyette kader kelimesi bir inanç esasını ifade edecek şekilde geçmektedir. Kaldı ki yine Bakara sûresinin diğer bir âyetinde (2/285) iman esasları sayılırken sadece Allah, melekleri, kitapları ve peygamberleri zikredilmiş, âhirete yer verilmemiştir. Bu durum âhirete imanın inanç esasları içinde olmadığı anlamına gelmeyeceği gibi, bir başka yerde beş esasa yer verilmesi de kader inancının iman esasları arasında yer almadığı anlamına gelmez.

Kader inancı konusunda birçok hadisin yanı sıra ashâb-ı kirâmın önemli isimlerinden ve müçtehit imamlardan birçok açıklama nakledilmiştir. Bu tür beyanlar hadis kaynaklarından başka muteber kelâm kitaplarında da yer almaktadır.

Meşhur muhaddis İmâm Buhârî, *Sahîh*'inde "Kitâbü'l-Kader" başlığı ile açtığı bölümde on altı bab içinde kaderle ilgili birçok hadise yer verir. Bu hadislerde Allah'ın gücünün her şeyi kuşattığı, ana rahminden ölünceye kadar insanın her hal ve tavrının ilâhî bilgi ve irade dahilinde bulunduğu belirtilir. Ayrıca kişinin, hayatı boyunca karşılaşacağı iyi, kötü her türlü nesne ve olayın Allah'ın ilmi, kudreti ve iradesi dahilinde bulunduğu vurgulanır.

Örnek olması bakımından, "Belâya uğramaktan, küfre düşmekten, kötü kazâdan ve düşmanı sevindirmekten Allah'a sığının."[9] anlamındaki hadisi zikretmek mümkündür. Bu hadisin bab başlığında ise İmâm Buhârî, Felâk sûresinin başında yer alan, "Yarattıklarının şerrinden aydınlığın rabbine sığınırım" mealindeki âyeti zikreder.[10] Burada anlatılmak istenen şey, Cenâb-ı Hakk'ın evrene kader çerçevesinde bir düzen koymuş, insanı bu düzen içinde yaratmış ve onu imtihana tâbi tutmuş olmasıdır. İnsan bazan iyi şeylerle karşılaşabileceği gibi kötülerle ve kötülüklerle de yüz yüze gelebilir. İşte bu durumdaki insana rabbimiz hem indirdiği âyetle hem de elçisinin diliyle yol göstermektedir.

Önemli hadis kaynaklarından birini teşkil eden Müslim'in *Sahîh*'inde de kader konusuna sekiz bab ve otuz dört hadisten oluşan bir bölüm ayrılmıştır. Kader inancını ifade eden en açık örnek olması bakımından, "her şeyin kader dahilinde olduğu" başlığını taşıyan babın özellikle şu iki hadisini burada zikredelim: Tâbiînden Tâvûs, "Allah elçisinin birçok arkadaşına ulaştım, hepsi 'her şeyin bir kader dahilinde olduğunu' söylüyorlardı. Abdullâh b. Ömer'den işittiğime göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştu: Her şey kader dahilindedir. O kadar ki kişinin aczi ve çalışkanlığı bile kaderidir." Ebû Hüreyre'den gelen hadis ise şöyledir: "Kureyş müşrikleri geldiler ve Peygamberimizle kader konusunu tartıştılar. Bunun üzerine yüzleri üzere cehenneme sürüklendiklerinde onlara, Ateşin dokunuşunu tadın.' denilecek. Kesinlikle biz her şeyi bir kader ile yaratmışızdır." âyeti nâzil oldu.[11]

İbn Asâkir'in *Târîhu Dımaşk* isimli eserinde yer alan ve Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin

Tebsıratü'l-edille adlı kelâm kitabında zikrettiği şu hadis, doğrudan kader inancının varlığını göstermektedir: "Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın naklettiğine göre Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: 'Dört şey var ki kimde bulunursa o mümindir. Kim de bu dört şeyden üçünü benimseyip birini gizlerse kâfir olur.' Resûlullah'ın zikrettiği dört şey şunlardır: Allah'tan başka ilâh yoktur, ben O'nun elçisiyim, ölümden sonra dirilmek, hayır ve şerriyle birlikte kadere inanmak."[12]

Meşhur müfessir Fahreddîn er-Râzî, başta sahâbe olmak üzere önemli din büyüklerinden kaderle ilgili birçok olay anlatır. Bunlar arasında en çarpıcı olanını nakledelim: "Adamın biri Hz. Ali'ye gelip, 'Ben hem hayra hem şerre, hem sevaba hem günaha güç yetirebilirim.' demiş; bunun üzerine Hz. Ali, 'Sen Allah ile birlikte mi güç yetiriyorsun yoksa O'ndan bağımsız olarak mı?' diye sorduktan sonra sözlerine şöyle devam etmiştir: 'Eğer Allah ile birlikte güç yetiriyorum diyorsan, kendini O'nun ortağı görüyorsun demektir, şayet bütün bunları Allah'tan bağımsız yapabileceğini iddia ediyorsan, kendini tanrı görüyorsun demektir.' Bu sözleri duyan adam oracıkta tövbe etmiştir."[13]

III. Kadere İnanmanın Allah İnancı ile Bağlantısı

"Kader bir sırdır, kazâ ise o sırrın fâş olmasıdır."[14] Çünkü kader konularının bilinmezleri bilinenlerinden çok fazladır. Meselenin tam ortasında yer alan ve kahramanı durumunda bulunan insanın kendisi başlı başına bilinmezler yumağıdır. İnsanın psikolojik içeriği bir yana biyolojik yönü bile tam olarak keşfedilmiş değildir. Öte yandan mutlak takdir edici Allah Teâlâ'yı tam mânasıyla bilmek de mümkün değildir, çünkü O, kendisini "gâib" yani duyular ötesi bir varlık olarak nitelemektedir. Beş duyu alanının dışına çıkıldığı andan itibaren insanın, bir meselede somut ve açık delil getirmesi oldukça zordur. Öyleyse geride elde bulunan bilgiler ve aklî verilerden yola çıkarak sonuca varmak kalmaktadır.

Fahreddîn er-Râzî, yüzyıllar öncesinden bu hususun tespitini yapmıştır. Ona göre "kader" tek başına ele alınabilecek bir mesele olmayıp bütünüyle Allah inancıyla bağlantılıdır. Öyleyse konu, başta Allah inancı olmak üzere, insanın yapısı ve sınırlı imkânlarıyla birlikte incelenmelidir.

Kader meselesinde temel soru şudur: "İnsanı fiilleri açısından tam bağımsız bir varlık olarak düşünebiliyor musunuz?" Başka bir deyişle "İnsan, Allah'tan tamamen bağımsız bir eylem ortaya koyabiliyor mu?" Probleme mezhepler açısından bakış yapıldığında Mû'tezile bilginleri, Allah'ın önceden verdiği bir imkânla insanın kendi fiilini kendisinin yaptığını (yarattığı) ileri sürerken Mâtürîdiyye ve Eş'ariyye âlimleri, insanın, fiillerini gerçekleştirmeye çalışırken son anda Allah'ın verdiği bir güçle yapabildiğini kabul ederler. İki Sünnî mezhep ile Mu'tezile, kulun eyleminin Allah'ın verdiği imkânla gerçekleştiği hususunda ortak görüştedirler. Ayrıldıkları husus ise, anılan imkânın veriliş zamanında ortaya çıkmaktadır. Nitekim Mu'tezile, bu imkânın insana daha başlangıçta verildiğini ileri sürerken Sünnî kelamcılar, fiilin gerçekleşme anında bu imkânın insana verildiğini söylemektedirler.

Her iki anlayışa göre de insan kendi fiillerinde bağımsız olabilmesi için Cenâb-ı

Hakk'ın imkân vermesine muhtaçtır. Diğer bir deyişle kişinin, fiillerinde bütünüyle bağımsız hareket etme imkânı bulunmamaktadır; o sadece kendisine tanınan sınırlı bir kudret sayesinde fiilini yapabilmektedir. Şu kadar var ki kişinin kudreti sınırlı olmakla birlikte iradesi sınırsızdır. Beşerî iradenin sınırsızlığına yönelik en çarpıcı örnek Firavun'un çıkıp, "Ben sizin en büyük rabbinizim!" diyebilmesidir.[15] Firavun bu sözüyle, aslında tanrı olma irade ve arzusunu beyan etmiştir.

İnsana hayal gücünün genişliği açısından bakıldığında her şeyi istemesi anlamlı görünmekle birlikte, sahip olduğu kısıtlı güç bakımından ele alındığında çoğu isteklerinin imkânsız olduğu ortaya çıkar. Çünkü hayal gücü, sınırsız iradesine bağlı olarak çalışır. Öyleyse kişinin elindeki imkânlardan ve içinde bulunduğu şartlardan bağımsız istekleri hayalden ibarettir; imkânları ve şartları gözeterek geleceğe yönelik istek ve düşüncesi ise gerçekçi planlardır.

Yüce Allah verdiği sınırsız irade ile insanı sınamakta ve sorumluluğunu buna bağlamaktadır. Onun, iradesini nasıl kullandığı ve bunu teşebbüs safhasına döküp-dökmediği hususu çok önemlidir. Burada şunu da açıklığa kavuşturmakta yarar vardır: Cenâb-ı Hak insanı, zihninden ve gönlünden geçen her düşünce veya hayalden dolayı yargılamamakta, söz veya eylem yoluyla bunu gerçekleştirmeye çalışması durumunda sorumlu tutmaktadır. Buna örnek olarak bir şahsı dövmeyi zihninden geçiren kişi ne dinen ne de hukuken sorumludur. Ancak düşüncesini söze döker ve bir eyleme kalkışırsa sorumlu tutulur. Gücü dövmek istediği kişiye yetmese bile bu sorumluluktan kurtulamaz. Tarihten bir örnek vermek gerekirse, Firavun; "Ben sizin en büyük rabbinizim" derken aslında gerçekleşmesi imkânsız bir hayalini dile getiriyordu. Çünkü bir insanın tanrı olması imkânsızdı. Ancak o, bu iddiasını dillendirdiği ve gerçekmiş gibi davrandığı için sorumlu tutulmuştur. Denizde boğulurken yaptığı hatayı itiraf etmiş ama iş işten geçmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın kulun iradesini sınırsız kılması O'nun adaletinin gereğidir. Çünkü sınırlı iradeye sahip birinin sınava tâbi tutulması adalete aykırı düşer. Burada sınanan insanın salt fiilinden öte, iradesini kullanma biçimi, niyeti, azmi, amacı ve hedefi de önemlidir. Zaten kişiye ait sorumluluğun kaynağını da bu hususlar oluşturmaktadır. İnsan, yapan veya yapmayan bir varlıktır. Yapması ya da yapmamasından öte niçin, hangi maksatla yaptığı veya yapmadığı önemlidir.

Rahman ve rahim olan Allah, kullarının iç dünyalarından geçirdikleri kötü duyguları bildiği halde, onları teşebbüse dönüştürmedikçe suçlamayacağını ve cezalandırmayacağını beyan etmiştir.[16] Netice itibariyle kader konusunun anlaşılması, Allah'ı ve O'nun insana nasıl bir muamelede bulunduğunun bilinmesinin yanı sıra kişinin kendisini tanımasına bağlıdır. Çünkü insanın kendisini bilmesi aynı zamanda rabbini bilmesidir. Eskiler bu gerçeği "Kendini bilen rabbini bilir."[17] vecizesiyle ifade etmişlerdir.

IV. Allah'ın İlmi ve Kader

Allah, geçmişi ve şu anda olanı bildiği gibi gelecekte olacak olanı da bilir, çünkü O, zaman ve mekândan münezzehtir. Allah'ın ilmine konu olmak

bakımından bir zaman diliminin ötekinden, bir mekânın diğerinden farkı olmadığı gibi geçmişten haber vermesiyle gelecek hakkında bilgi vermesi arasında da bir ayrıcalık söz konusu değildir.

Eski dönemlerden itibaren âlimlerimiz, "Allah'ın ilmi vâcip, mümkün ve muhale taalluk eder." demişlerdir. Bu cümlenin bir anlamı, "Allah vâcip bir varlık olan kendisini, mümkün varlık olan evreni ve içindekileri, muhal olan bir şerikinin bulunmasının imkânsızlığını bilir." şeklindedir. Buradan Allah'ın gerçeği ve gerçek olmayanı olduğu gibi bildiği sonucu çıkar.

Biz insanlar zaman ve mekânla sınırlanmışlığımız dolayısıyla bazı şeyleri bilirken diğerleri konusunda ancak öngörü, varsayım veya hayalî birtakım tahminlerde bulunabilmekteyiz. "Yarın falanca ile görüşeceğim." diyen kişinin sözü bir planlamadan ibarettir. Aslında buna bir tahmin veya hayal demek de mümkündür. Çünkü görüşeceği kişinin veya kendisinin ölmesi, hasta olması, engelleyici başka hususların ortaya çıkması her zaman muhtemeldir. Bu ve benzeri birçok ihtimal dolayısıyla planlama bir temenni ve tahmin olmanın ötesine geçemez. Allah, insanın söz konusu kısıtlı durumunu bildiği için birçok ibadeti şartlara bağlamıştır. Söz gelimi haccın kişiye farz olabilmesi, yeterli malî imkânın yanında yol emniyeti ve sağlık şartlarının bulunmasına bağlıdır. Bu şart ve imkânlardan birinin gerçekleşmemesi halinde kişinin hacca gitmesi farz olmaz.

Allah Teâlâ'ya nispet edilen ilmin genişliği zaman ve mekân kaydının bulunmamasından ileri gelmektedir. O'nun olmuş ve bitmiş bir şeyi bilmesiyle olacak bir şeyi bilmesi arasında fark bulunmamaktadır. Kader ve kazâ konusundaki temel yanılgımız, zaman ve mekânı dışlayarak düşünme imkânımızın bulunmayışından ileri gelmektedir. Diğer bir deyişle Allah'ı da kendimiz gibi zaman ve mekân sınırları içinde tahayyül edişimiz bizi bu yanılgıya düşürmektedir. Bu yanılgıdan kurtulmanın yolu *Allah'ın zaman ve mekândan münezzeh* olduğuna dair inancımızı güçlendirmekten geçer.

Allah'ın bilmesi kudret ve iradesinin, bildiği şeye (mâlûm) gerektiğinde tesir etmesi sonucunu doğurur. İnsanın fiilleri noktasından bakıldığında ise kişinin sorumlu tutulabilmesi ancak fiilinin gerçekleşmesi veya onu gerçekleştirme girişiminde bulunulması halinde vuku bulur. Bu sebeple sadece Allah'ın bilmesiyle sorumluluk, yani ceza ve mükâfat durumu gerçekleşmez.

V. Allah'ın İradesi ve Kader

Cenâb-ı Hakk'ın ilmi, kudret ve iradesi imkânlar dünyasıyla paralel biçimde işler. Bunun anlamı, "Allah bir şeyi bilirse onu irade eder ve o şey kudretiyle yaratılır." demektir. O'nun iradesi bütün iradelerin üstündedir. "Allah dilemedikçe siz bir şey dileyemezsiniz. Çünkü Allah her şeyi bilen ve yerli yerince yapandır."[18] mealindeki âyet ilâhî iradenin üstünlüğünü gösterir. Bütün iradelerin üstünde bulunan bu irade aynı zamanda çok hızlı işler. "Bir şeyin olmasını dilediği zaman ona sadece 'ol' demesi yeterlidir."[19] Dolayısıyla Cenâb-ı Hak için bir şeyi geciktirmesi, oluşumunu yetiştirememesi söz konusu değildir.

Evrende var olan her şey Allah'ın kontrolü altındadır. O'nun iradesinden

bağımsız bir gelişmenin vuku bulması mümkün değildir. Bir âyet-i kerîmede Hz. Peygamber'e hitaben şöyle buyurulmuştur: "De ki: Mülkün sahibi olan Allahım! Sen mülkü dilediğine verir, dilediğinden geri alırsın! Dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Gerçekten sen her şeye kâdirsin!"[20] Bu âyet, O'nun iradesinin kapsamını ve işleyiş biçimini göstermesi bakımından büyük bir önem taşır. Öte yandan Cenâb-ı Hakk'ın dilemesinin önünde engel yoktur. O ne dilerse dilediği şekilde ve dilediği anda gerçekleşir.

Daha önce de değinildiği gibi Allah sorumlu kıldığı insana irade noktasında bir serbest alan tanımıştır. Bu alana kendisinin müdahalesi insanın iradesine bağlı olarak gerçekleşir.

VI. Allah'ın Yaratması ve Kader

Allah Teâlâ, sevgi ve rahmetinin gereği olarak hiçbir kulunun harama bulaşmasını ve kötü âkıbete mâruz kalmasını istemez. Ama kötülüğe yönelmiş, bu konuda azimli ve kararlı bir tavır içine girmiş insanın talep ettiği kötü fiili de gerçekleştirir.[21]

Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin belirttiği gibi şayet insan bir hareketi gerçekleştirmeyi murat etmiş, azim ve kararlılığını ortaya koymuşsa Allah onun talep ettiği fiili yaratır.[22] O'nun bu yaratması, tabiatın işleyişi için takdir ettiği "âdetullah" yani "tabiat kanunları" çerçevesinde gerçekleşir. Nitekim İmam Mâtürîdî, "İhtiyaç sahiplerini gözeten, günahlardan sakınan ve Allah'ın vaat ettiği en güzel sonucu tasdik eden kimsenin işinde kolaylık nasip ederiz. Bunun yanında cimrilik yapan, Allah'tan müstağni olduğunu düşünen ve Allah'ın vaat ettiği şeyi hiçe sayan kimsenin de işini zorlaştırırız."[23] mealindeki âyetin yorumunu şöyle yapar: İhtiyaç sahiplerine yardım etmeye, günahlardan kaçınmaya ve Allah'ın vaat ettiğini doğrulamaya azim ve niyet eden kimseye Cenâb-ı Hak bu işleri gerçekleştirirken kolaylık sağlar. Cimriliğe, Allah'tan müstağni olmaya ve O'nun uyarısını yalan saymaya niyet eden insanın da kendisi için zor ve kötü olan bu işleri yapma imkânını ona verir.[24]

Mâtürîdî'nin yukarıdaki âyete verdiği bu anlam, kaderin kazâya dönüşmesinin insanın niyeti, azmi ve kararı doğrultusunda gerçekleştiğini ifade etmesi açısından önem arzeder. İnsanın iradesine bağlı gerçekleşen bir fiilin iyi-kötü, faydalı-zararlı, güzel-çirkin, helâl-haram özelliklerinden birini kazanması tamamen insanın tercihine bağlı olarak gerçekleşir, dolayısıyla sorumluluğu da kendisine ait olur. Netice itibariyle "Herkesin ettiği iyilik kendi yararına, işlediği kötülük de kendi zararınadır."[25]

el-A'râf 7/54.

el-Kamer 54/49.

er-Ra'd 13/8.

el-İsrâ 18/51.

el-Ahzâb 33/38.

Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XV, 212-213.

Müslim, "Îmân", 1; Tirmizî, "Îmân", 4.

el-Bakara 2/177.

Buhârî, "Kader", 13.

Kaderle ilgili diğer hadisleri görmek için bk. Buhârî, "Kader", 1-16.

Müslim, "Kader", 18-19; bütünü için bk. "Kader", 1-8; hadis nr. 1-34.

İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, IX, 14, XV, 147; XXXV, 88; Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tebsıratü'l-edille*, II, 312.

Fahreddîn er-Râzî, *el-Metâlib*, IX, 250-251; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, I, 26 (15. hadîs).

Cemâleddîn el-Gaznevî, *Usûlü'd-dîn*, s. 183.

en-Nâziât 79/24.

Buhârî, "Tevhîd", 35; Müslim, "Îmân", 203-205; Karadaş, *İslam Düşüncesinde Âhiret*, s. 145-146; 151-152.

Zerkeşî, *Tenzîhü'ş-şerîa*, II, 402.

el-İnsân 76/30.

Yâsîn 36/82.

Âl-i İmrân 3/26.

bk. Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 76; Uludağ, *İslam'da İnanç Konuları ve İtikadî Mezhepler*, s. 173-174.

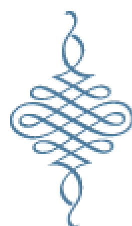
Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tebsıratü'l-edille*, II, 228.

el-Leyl 92/5-10.

Mâtürîdî, *Te'vîlât*, V, 470.

el-Bakara 2/286.

İKİNCİ BÖLÜM

VII. İnsanın Kendisini ve Çevresini Bilmesi

İnsanın kendisini ve çevresini bilmesi, kendisinde olanla çevresinde bulunanın farkına varmasıdır. Bu, Kur'ân-ı Kerim'de ifade edildiği şekliyle kişinin enfüsî ve âfâkî delilleri yani kendinde ve dış dünyada bulunan gerçekleri bilmesidir.[26] Çünkü o, tek başına değil, kendisi gibi insanlardan oluşan bir toplumun mensubudur, onun çevresi birçok nesne ve olayla kuşatılmış vaziyettedir. Görünen alem dikkate alındığında kişi için iç içe geçmiş beden, ruh ve çevre şeklinde üç alan söz konusudur. Bu alanlar biyolojik ve psikolojik boyutuyla bizzat insanın kendisi, başta yakınları olmak üzere içinde yaşadığı topluluk ve çevresini kuşatan canlı-cansız nesneler dünyasıdır. Bunları bilmesi, "Ne, niçin, nasıl; kim, kime veya neye ait olduğu?" sorularının cevabını bulması ve bundan hareketle insan olma sorumluluğunun farkına varması demektir.

Bir başka açıdan kişinin çevresinde var olan nesne ve olayların kendisine katkısının ve etkisinin ne olduğunun yanı sıra onun bu nesne ve olayların meydana gelmesine katkısının ve etkisinin ne olduğunu sorgulamasıdır. Belki bu hususu şöyle de dile getirmek mümkündür: Çevremizde bulunan insan veya diğer nesne ve olayların varlığında ve çevresel faktörlerin meydana gelişinde bizim etkimiz acaba ne kadardır? Yoksa bütün var olanları kabullenmek ve ele geçenle yetinmekten öte bir şansımız yok mudur? Bu soruların cevabı insanın kendisini, çevresini ve sorumluluğunu bilmesine bağlıdır.

İnsan doğar, gelişir, belli bedenî ve ruhî özelliklere kavuşur. Bu cümle ilk bakışta içinde hiçbir sorun taşımayan bir ifade olarak görülebilir. Ancak kişinin iradesi, buna bağlı olarak özgürlüğü ve tercihleri hesaba katıldığında "Kadın veya erkek olarak var olmam hususunda bana bir tercih hakkı tanındı mı?" gibi sorular, sürekli zihnimizi meşgul eder. Bu gibi sorulara verilecek yegane cevap şudur: Bedenimiz bize sorulmaksızın ve herhangi bir tercihimiz olmaksızın takdir olunmuş ve bize verilmiştir. Bu yüzden bedenimizin bugün ne olduğu ve gelecekte nasıl bir şekil alacağı hususunda ancak sınırlı bilgi ve tahminimiz söz konusudur.

Ruhî yapımız konusunda ise bedenî özelliklerimiz kadar bile bir açıklıktan söz edilemez. Ancak insanın bedeni ve ruhu için bir alt ve bir üst sınırın belirlendiği de bir gerçektir. Kişi kendi tercihleriyle bedenî özelliklerini geliştirerek onları var olan veya takdir edilen üst sınıra çıkarabilir. Aynı şey ruhî özellikleri için de geçerlidir. Bu özelliklerini de birtakım eğitim ve egzersizlere tâbi tutarak geliştirmesi ve kendisine tahsis edilen üst sınıra taşıması mümkündür. "Bu üst sınırın ötesine geçme imkânı var mıdır?" sorusu kapalı olmakla birlikte olmama

ihtimali yüksektir. Verilen imkânları geliştirmek ve genişletmek tamamen bizim irademize bırakılmıştır.

İnsanın çevresinde yer alanlar, başta anne baba olmak üzere akraba, hısım, komşu ve arkadaşlardır. Bu çevrenin de nitelik ve niceliğinde kişinin herhangi bir katkısının olduğu söylenemez. Diğer ilişki ve irtibatlar konusunda yapılacak değişiklikler yukarıda verilen örneklerde olduğu gibi belirsizdir. Yeni komşular, dostlar, arkadaşlar beklentileri karşılayabilir de, beklenmedik olumsuz sonuçlara yol açabilir de. Hayvan, bitki ve cansız varlıklardan oluşan çevre unsurları konusunda da yukarıdaki açıklamalar büyük ölçüde geçerlidir.

Dünyaya gözünü açan insan doğduğu yerdeki çevre imkânlarını peşinen kabullenmek durumundadır. Temyiz çağına yani tercih seviyesine çıktığında kişinin çevresini değiştirme imkânı bulunmakla birlikte, yeni çevreyi bizzat kendisinin sıfırdan kurması söz konusu değildir. İnsanın yapabileceği, içinde bulunduğu çevreyi terkedip yeni bir çevreye intikal etmesidir. İçinde bulunduğu çevreyi değiştirebileceğini varsaysak bile bu, çevrenin imkân ve şartlarını aşacak bir değişime imkân vermez. Dolayısıyla burada da bir alt ve üst sınırın bulunduğu gerçeğini göz ardı etmemek gerekir.

Kişinin yukarıda özetlenen hususları bilmesi, kendisini veya daha açık bir ifade ile kendisine takdir edileni bilmesidir. Dünyaya gözünü açtığında hazır bulduğu şartlar aslında Allah'ın onun için çizdiği kaderidir. Bu şartlara Mâtürîdî kelâmcıları fiilden önce yeterli gücün bulunması (istitâat kable'l-fii'l) demişlerdir. Yeterli gücün bulunması bir fiile niyet edildiğinde yeterli vasıta ve aletlerin ârızasız olması demektir (selâmetü'l-esbâb ve'l-âlât). Bunun anlamı yukarıda geçtiği gibi fiilden önce imkânların bulunması ve şartların elverişli olması şeklindedir, zaten birinin bulunmaması halinde fiilin gerçekleşmesi söz konusu değildir. Yeterli vasıta ve aletlerin bulunması, insanın iradesi sonucu gerçekleşecek fiil için şarttır ve aynı zamanda fiilin meydana gelme zemininin oluşmasıdır. Aslında kişinin sorumluluğu ve yükümlülüğü de bunlara bağlıdır. Anılan sebep ve şartların bulunmadığı bir durumda meydana gelen fiilden insan sorumlu tutulamaz.

Bu durumda kader, Allah'ın bizi imkânlar, şartlar ve sebepler düzeni içinde yaratmasıdır. Kazâ ise bu imkânlar, şartlar ve sebepler doğrultusunda kaderin gerçekleşmesidir. Kişiye tanınan bu imkân ve şartlar, küllî irade denilen Allah'ın insanın önüne koyduğu seçeneklerdir. Kader de insanın önüne konulan bu seçeneklerin yani küllî iradenin bir başka adıdır. Kişi, söz konusu seçeneklerden birini cüzî iradesini kullanarak tercih ettiğinde tercihi doğrultusunda Cenâb-ı Hak onun talebini yerine getirir. Böylece takdir edilen gerçekleşmiş, kader kazâya dönüşmüş olur. Burada süreç öncelikle kulun fiili işlemeye yönelik azim ve iradesinin bulunması, ardından Allah'ın o şeyi kulun iradesi doğrultusunda yaratması şeklinde işler. Öyleyse kişinin cüzî iradesini kullanarak ortaya koyduğu fiil, yapma/işleme (kesb) açısından kendisine, yaratma (halk) bakımından Allah'a aittir.[27]

İnsanın Sorumluluğunu Kavraması

İnsanın sorumluluğu kendisine tanınan imkânları ve belirlenen şartları bilmesi ve ona göre hareket etmesidir; diğer bir deyişle imtihan alanı içinde

bulunduğunun bilincini taşımasıdır. Çünkü insan dünyaya gönderilirken kendisine bir mekân ve bir zaman sınırı çizilmiştir, ona tanınan özgürlük bu sınırlar içine yerleştirilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de, kişiye yaratılışının hikmet ve amacını hatırlatıp sorumluluğuna dikkat çeken ilâhî beyanlardan birinin meali şöyledir: "İşte bu, dosdoğru yolumdur. Bu yola giriniz. Sizi O'na ulaşmaktan engelleyecek başka yollara sapmayınız. Allah, kendisine karşı gelmekten sakınmanız için size bunları emretmiştir."[28]

Şunun unutulmaması gerekir ki Kur'ân-ı Kerim'in de sünnetin de insan iradesi üzerinde zorlayıcı bir etkisi yoktur. Bunların her ikisi de sadece insana gerçeği beyan edip yol gösterir. Yola girip-girmeme, girme zamanı ve girme şekli tamamen insanın iradesine bağlıdır. "Biz insana doğru yolu gösterdik. O, ya şükredenlerden veya nankörlerden olur."[29] Burada yer alan "doğru yol" (hidayet) ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın insan için önceden belirlenen imkânlar ve şartlara müdahalede bulunmadığı ve onun seçimini hangi esaslar doğrultusunda yapacağı konusunda kendisine bilgi verildiği anlamına gelir. Allah'ın peygamber göndermesi, kitap indirmesi, melekler vasıtasıyla insanlara iyi duygular ilham etmesi, tabiattaki nesne ve olayların irşat özelliği taşıması birbirinden farklı hidayet çeşitleridir.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşıldığına göre kaderin kazâya dönüşmesi yani Allah'ın bildiği ve takdir ettiği şeylerin meydana gelmesi, aslında O'nun varlığının, yüceliğinin, bütün âlemi kuşatan kudret ve iradesinin kesin bir gerçeklik olarak (hakka'l-yakîn) kavranması demektir. İnsan ve fiilleri de âlemin bir parçası ve işleyiş kanunlarına tâbi olduğuna göre, onların da Allah'ın iradesi ve kudreti altında bulunduğu âşikârdır. Buna inanmayanlar âhiret hayatına intikal ettiklerinde anlayacaklar, sonra dünyadaki davranışlarının gözlerinin önüne serilmesiyle bunun bir hakikat olduğunu görecekler, yaptıkları zulüm, haksızlık ve kötülüğün cezasını tattıklarında da gerçeği kesin bir şekilde kavrayacaklardır.[30]

Mümin, Allah'ın takdirini bilen ve bu takdirin gerçekleşmesi anlamına gelen kazânın da Allah'ın irade ve kudretiyle gerçekleştiğine kesin olarak iman eden kimsedir. İnanmayan ise olayların gerçekleştiğini gözleriyle gördükten sonra hakikati anlayan ve kabul etmek zorunda kalandır. Çünkü inanan aklı ve gönlü, inanmayan da zan ve kuruntularıyla hareket edendir.

VIII. Sorumluluğun Kaynağı

Dünya hayatında insan yapıp ettiklerinden sorumlu tutulur, çünkü bunlar onun fiilleridir. Şayet o, iyi bir fiil ortaya koymuşsa takdir edilir, kötü bir fiil işlemişse tenkit edilir veya ayıplanır. Kıyamet gününde insanlar amellerinin karşılığına göre bir muameleye tâbi tutulacaktır. İğne ucu kadar iyilik yapan mükâfatını, zerre kadar kötülük yapan da cezasını görecektir.[31] Birçok âyet-i kerîmenin sonunda; "Allah sizin yaptıklarınızı bilmektedir." veya "Allah, sizin yaptıklarınızı görmektedir."[32] ifadeleri yer alır. Bunun anlamı, Cenâb-ı Hak, insanları, niyetlerinden değil, fiiliyata dökülmüş niyetleri ve iradelerinden sorumlu tutacak demektir. Öyleyse sorumluluğun kaynağı kişilerin iradeleri ve gerçekleşen

fiilleridir.

"İnsanın fiilleri" terkibi lafız olarak ele alındığında fiilin insana nispet edildiği görülür. Bu şekliyle terkip, fiilin gerçek sahibinin insan olduğunu ifade eder. Ancak Sünnî anlayış noktasından bakıldığında fiillerin nispet mahallinin insan olduğu kabul edilmekle birlikte, meydana gelişlerinin ayrı bir değerlendirmeye tabi tutulduğu açıktır. Bu anlayışa göre her ne kadar fiil görünüşte insanla irtibatlı bir şekilde gerçekleşiyorsa da aslında onu meydana getiren Cenab-ı Hak'tır. Çünkü "yaratma" yoktan meydana getirme işidir. İnsan fiilleri dahil her türlü oluşum yoktan meydana gelmektedir. Şüphe yok ki bunun yaratıcısı Allah Teâlâ'dır. Kul sadece niyeti, iradesi ve teşebbüsü ile fiilin Allah tarafından yaratılmasına sebep oluşturmaktadır.

İradeli fiiller konusunda Mâtürîdiyye kelâmcıları hem Allah'ın hem de insanın eş zamanlı etkinliğini kabul ederler. Onları bu anlayışa sevkeden husus, yoktan yaratılmışlık özelliği taşıyan bir fiilin insana mal edilişinin imkânsızlığı ve bu fiillerden insanın sorumlu tutulması, dolayısıyla bir şekilde ona nispetinin gerekliliğidir. Bu sebeple Mâtürîdiyye kelâmcıları fiile iki kudretin tesir ettiğini, bunlardan yaratmayı gerçekleştiren kudretin Allah'a, fiilin oluşum zeminini sağlayan imkân ve şartların bulunması neticesinde oluşan "güç yetirme"nin insana ait olduğu kanaatine varmışlardır.[33]

Burada açıklığa kavuşturulması gereken önemli bir husus fiilin gerçekleşmesine yönelik talebin yani fiil karşısında insana ait iradenin konumunun ne olduğudur. Bu noktada Mâtürîdîler iradeyi küllî ve cüzî olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Kişiye tercih imkânı sağlanması anlamına gelen küllî irade Allah tarafından yaratılmış iken, küllî iradeyi bir yöne tahsis etme anlamına gelen cüzî irade insana aittir. Böylece Mâtürîdîler fiilin yaratılmasına tesir eden kudret ve iradeyi bir yönü Allah'a diğer yönü insana ait olmak üzere iki boyutlu düşünmüşlerdir.[34]

IX. İnsan Fiili ve Sorumluluk

Bir bütün olarak bakıldığında insanın iradî fiillerinin oluşumunda üç unsurun bulunduğu görülür. Birincisi onun istemesi yani iradesini ortaya koyması, ikincisi gücünün yeterli olması, üçüncüsü de Allah'ın fiili yaratmasıdır. Bu unsurlardan her birinin fiile tesir yönünün neden ibaret bulunduğunu araştırmakta yarar vardır. Bu takdirde kader ve kazâ ile ilgili kapalılığı bir ölçüde aşmak imkân dahiline girer.

Birinci unsur cüzî irade yani insanın istemesidir. Bu, fiilin gerçekleşmesi yönünde bir niyet ve kastın ortaya konması demektir. Cenâb-ı Hak, insanın önünde küllî irade denen seçenekler alanı yaratır. Nitekim "İşte bu dosdoğru yolumdur, ona tâbi olun, başka yollara girmeyiniz."[35] mealindeki âyette insanın önünde birçok seçeneğin bulunduğu haber verilir. Kişi kendisine ait olan cüzî iradesiyle dıştan bir müdahale olmaksızın bu seçenekler arasında tercihte bulunur. Bu, niyet ve kastının ortaya konması demektir. Böylece fiilin oluşumu için gerekli olan birinci unsur gerçekleşir. Bu, aynı zamanda fiilin iyi veya kötü niteliğini gösteren belirleyici unsurdur.

İkinci unsur gücün yeterli olması (istitâat) yani fiile niyet edildiğinde onun gerçekleşmesi için imkân ve şartların önceden hazır bulunmasıdır. Anılan şart ve imkânlardan biri bulunmazsa fiilin gerçekleşmesi söz konusu değildir. Meselâ bir insan hacca gitmek istediğinde öncelikle imkânının olup olmadığını incelemesi gerekir. İmkân dediğimiz şey, onun malî açıdan yeterli, sağlık bakımından hac yolculuğuna elverişli olması gibi hususlardır. Şartlar ise yol emniyeti vb. şeylerdir. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ, "hac yoluna güç yetirebilecek olan kişilere"[36] bu ibadeti emreder. Buradan hareketle kişinin bir işi yapabilmesi için öncelikle güç yetirme imkânının bulunmasının gerektiğini söylemeliyiz. Bu unsur insandan sâdır olan fiilin gerçekleşme şartıdır. Aynı zamanda bu unsur kişinin sorumluluğunun da gerekçesini oluşturur.

Biraz önce söz konusu edilen istek ve yeterli güç unsurlarının bulunması halinde Allah Teâlâ kişinin isteği doğrultusunda fiilini yaratır. O'nun yaratması fiilin gerçekleşmesi için gerekli olan **üçüncü unsur**dur. Bu unsur belirleyici değil tamamlayıcıdır. Fiilin iyi veya kötü şeklinde niteliğini belirleyen ise, yukarıda geçtiği gibi birinci unsurdur. Eğer kişinin isteği gerçekleşmiyorsa ikinci unsur olan imkân, şart ve sebep noktasında bir eksiklik var demektir. Bu durumda onun dönüp imkânlarını ve şartlarını gözden geçirmesi gerekir. Şayet iradeli fiil, imkânlar ve şartlar mevcut olduğu halde gerçekleşmiyor veya imkânlar ve şartlar bulunmadığı halde gerçekleşiyorsa bu, mûcize veya keramet türünden olağanüstü bir duruma işaret eder. Bu hal, normalin dışına çıkan ve konumuzu ilgilendirmeyen bir husustur.

Yaptığımız sıralama göz önünde bulundurulduğunda, insana ait fiilin sorumluluğunun kime ait olduğu açıkça görülür. Çünkü fiilin kime nispet edileceği fiile nitelik kazandıran unsura göre belirlenir. Fiile nitelik kazandıran, kişinin isteği, niyeti ve kastıdır. Nitekim Hz. Peygamber'in, "Ameller niyetlere göredir."[37] mealindeki hadisi de buna işaret eder. Ayrıca yemin konusunda, "Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden değil, kalplerinizin kararlaştırdığı yeminlerinizden sorumlu tutar."[38] mealindeki âyet de bu duruma ışık tutmaktadır.

Cenâb-ı Hak, kişinin iradesi hususunda da hiçbir kısıtlama getirmemiştir. Yeter ki o, istek, niyet ve kastını imkân ve şartlara göre kullansın. Şüphe yok ki insana tanınan bu imkânların bir bedeli olacaktır. Nitekim dünyada aldığımız her kararın bir bedeli olmakta, iyi ya da kötü bazı sonuçlarıyla yüz yüze gelmekteyiz. Dini ilgilendiren hususlarda da aldığımız kararların karşılıklarını kısmen bu dünyada, esas itibariyle öte dünyada görecek ve yaptıklarımızla mutlaka yüzleşeceğiz.

Fussılet 41/53.

Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tebsıra,* II, 226.

el-En'âm 6/153.

el-İnsân 76/3.

bk. et-Tekâsür 102/3-8.

ez-Zilzâl 99/6-8.

Örnek olarak bk. el-Bakara 2/237, 265, 283; Âl-i İmrân 3/156, 180; el-Hacc 22/68; el-Ankebût 29/45.

Celâleddîn ed-Devvânî, *Celâl*, s. 23; Kemâl b. Ebû Şerîf, *el-Müsâmere*, s. 111.

Ebû Seleme es-Semerkandî, *Cümelü usûli'd-dîn*, s. 20-22, 25-26; Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *et-Temhîd*, s. 53-71; Şeyhülislâm Mustafa Sabri, *Mevkıfü'l-beşer tahte sultâni'l-kader*, s. 56-58.

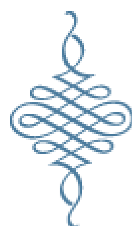
el-En'âm 6/153.

Âl-i İmrân 3/97.

Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 1.

el-Bakara 2/225.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADERİN BİLİNMESİ

X. Kaderi Bilmenin İmkânı

Buraya kadar anlattıklarımızın ışığı altında şöyle bir sonuca varmak mümkündür: İnsanın kendisinin veya bir başkasının kaderini bilmesi normal şartlarda mümkün değildir, ancak Allah'ın bildirmesi müstesna! Cenâb-ı Hakk'ın duyular ötesinde kalan hususları kullarına bildirmesi ya vahiy ya mûcize ya da ilham yoluyladır. Peygamberliğin son bulmasıyla vahiy ve mûcize imkânı ortadan kalkmıştır. İlham ise İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre kesin bilgi kaynağı değildir. Bu sebeple ilhamla elde edilen bilgiye dayanarak kişinin kendisinin veya başkasının kaderini bildiğini iddia etmesi doğru değildir.

Kaderin bilinmesi konusunda yaratılmışlar arasında bir farklılık da yoktur. Melek ve peygamber bile olsa bir kimsenin kaderi bilmesi imkân dahilinde bulunmamaktadır. Nitekim Hz. Âdem'in yaratılışı esnasında onunla ilgili bazı şeyleri bildiklerini sanan melekler, Allah'ın kendilerini sınaması karşısında, "(Rabbimiz!) Sen her noksanlıktan münezzehsin, biz ancak senin öğrettiklerini bilebiliriz."[39] itirafında bulunmuşlardır. Hz. Peygamber de Allah'ın bildirmesiyle ashap içinde bulunan münafıklardan haberdar olmuştur.

İfk hadisesinde eşi Hz. Âişe'ye atılan iftirayı da ancak Allah'ın indirdiği âyetler sayesinde bilmiş ve onu aklayabilmiştir. Bütün bu ve benzeri hususlar şunu kanıtlamaktadır ki kendi geleceği anlamında kaderini bilme imkânını Allah insanın elinden almış ve bu şartlar altında onu imtihana tâbi tutmuştur ve bunu hem indirdiği kitaplar hem de gönderdiği peygamberler aracılığıyla kullarına bildirmiştir.

Cenâb-ı Hak, gayb ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "Allah, müminleri şu bulunduğunuz hal üzere bırakacak değildir. İyi ile kötüyü (inanan ile inanmayanı) birbirinden ayıracaktır. Allah, size gayb bilgisini de verecek değildir. Sadece peygamberlerinden dilediklerini seçer ve bu bilgiyi onlara verir. Şu halde Allah'a ve peygamberlerine iman edin! Eğer inanır ve kötülüklerden sakınırsanız sizin için büyük bir mükâfat vardır."[40] Âyette sadece peygamberlere gayb bilgisinin verildiği bildirilmekle birlikte bunun da Allah'ın iradesine bağlandığına dikkat etmek gerekir. Yani peygamberin kendiliğinden gaybı bilmesi söz konusu değildir. İnsanın kaderi de gayb bilgisine dahildir.

Kişinin ilâhî irade tarafından tâbi kılındığı imtihan dünyevî sınavlarla birçok noktadan benzerlik arzeder. Nitekim sınava giren bir öğrenci ne sınav sorularını ne de nasıl bir sonuç elde edebileceğini bilmektedir. Böylesi bir belirsizlik içinde kimse sınava girmekten kaçınmadığı gibi, bu durumu yadırgamak ve uygulamaya isyan etmek de kimsenin aklından geçmemektedir. Çünkü herkes imtihan şartlarına uygun davrandığı ve soruları doğru cevapladığı takdirde kazanacağını,

aksi durumda ise kaybedeceğini bilmekte ve bunu kabullenmektedir. İmtihanda bilinmeyen bütün hususlar kişinin **kader**idir. İmtihana girip şartları ve soruları görmesi, sonuçlandıktan sonra aldığı derecenin kendisine bildirilmesi ise **kazâ**dır.

Konuyu biraz açmak gerekirse, dünyevî planda herhangi bir sınava katılan kişi, salona girdiğinde imtihan şartları ve soruları görmekte, sınavın sonucunu ise hocanın bildirmesi ile ancak öğrenebilmektedir. Halbuki kendisinin bilmediği o sorular imtihanı yapan öğretmen veya komisyon tarafından bilinmektedir. Ancak hiç kimse dersin hocasına veya imtihan komisyonuna dönüp de, "Önceden soruları biliyordunuz, niçin bize söylemediniz?" diyememekte, aksine bu durumu herkes normal karşılamaktadır. Öte yandan bir hocanın imtihan esnasında verilen cevaplara bakarak öğrencinin nasıl bir sonuç alacağını bilmesi, öğrenciyi alacağı sonucun sorumluluğundan kurtarmaz. Öğrenci kötü bir sonuç almışsa bu, hocanın veya komisyonun bilmesi ve takdiri değil, hak etmesi sebebiyledir.

Bunun gibi geleceğin nasıl olacağı, kişinin kimlerle, nerede ve ne şekilde karşılaşacağı, zaman, mekân ve imkânlar karşısında nasıl bir sınav vereceği gibi alternatifler kimse tarafından bilinmemektedir. Geçmiş kişinin elinden çıkmıştır, gelecek henüz elinde değildir, ancak şimdiki zaman içinde şartlar ve imkânlar ölçüsünde karar verme imkânı vardır. Bununla birlikte Cenâb-ı Hak insanın geçmişini, geleceğini ve şu anını, bunların hepsini şimdiki gibi bilmektedir.

XI. Kaderi Bilmenin Önündeki Engeller

Yukarıdan beri dile getirilmeye çalışıldığı üzere kader insanın geleceğidir. Geçmiş artık "kazâ" aşamasına intikal etmiş nesne ve olaylardır, bu alanda sadece unutma söz konusu olabilir. Şu an ise içinde yaşanılan zaman dilimidir. İnsan için bilinmez olan gelecektir. Zaten kader de insanın geleceğidir. Bir başka ifade ile insanın geçmişi kazâ, geleceği kaderdir. İşte bu noktada insanın geleceğini bilmesini engelleyen birtakım sınırların bulunduğunu ifade etmeliyiz.

İnsan özgürlüğünün sınırları, iradeli fiillerini kısıtlayan şartlar ve imkânlardır. Şartlar bir yandan kişiye bazı kolaylıklar sağlarken diğer yandan onun için kısıtlayıcı işlev de görür. İnsanın sahip olduğu imkânlar ise son derece sınırlıdır, başlangıcı ve sonu bulunmaktadır. Halk arasında yaygın olan, "Hazıra dağ dayanmaz." sözü kişinin elinde bulunan imkânların ne kadar sınırlı olduğunu gösterir.

Kişiye tanınan başlıca imkân, sınırsız bir iradeye sahip kılınmasıdır. İradenin sınırsızlığı bazan kişiyi tanrılık iddia etmeye kadar götürür. Ancak sınırlı bilgisi ve gücü onun bu iradesine cevap veremez, bu yüzden çoğu zaman iradesinin eseri olan birtakım hayallere kapılarak pek çok sıkıntılara girer. Buna rağmen bilgisinin ve gücünün sınırlarını keşfeden kişi, kendisine verilen imkânları iyi kullanırsa gerçekçi kararlar alır, uygulanabilir planlar yapar ve geleceğini büyük ölçüde kendisi şekillendirir. Bunun için de öncelikle kişinin kendi sınırlarını ve geleceğini bilmesinin önündeki engelleyici hususları iyi tanıması gerekir. Bunlar belli başlı olarak **mekân, zaman ve dünya hayatıdır,** ayrıca kültürel ortam ve tarihî miras da söz konusudur.

Mekân. Biz kendimizi tanımlarken bile öncelikle bir mekân içinde olduğumuzun bilincindeyiz. Nerede yer aldığımız, nasıl bir konumda bulunduğumuz ve kiminle veya ne ile birlikte olduğumuz gibi hususların kendimizi tanımak ve tanıtmak bakımından hayatımızda ne kadar önemli olduğu ortadadır. Bu durumda mekân bizi ve hareket imkânımızı belirleyen, her girişimimizi ona göre tayin ve tespit ettiğimiz bir kalıp olmaktadır. Şayet içinde bulunduğumuz mekânın şartlarını, boyutlarını ve durumunu göz ardı edersek her girişimimizin başarısızlıkla sonuçlanacağı açıktır. Bu takdirde bulunduğumuz mekân, şartları, boyutları ve durumu belirlenerek (takdir) bize tahsis edilmiş bir alandır. Bu alanı kendimize uygun hale getirmemiz veya onu arzumuz doğrultusunda şekillendirmemiz mümkün olmakla birlikte, söz konusu mekân içinde ilk bulunan öğelerin belirleyiciliğinden sıyrılmamız da mümkün değildir. Değişiklik yaparken kalkış noktamız ve başlangıcımız o ilk öğeler üzerinden ve onlar hesap edilerek olacaktır. Diğer bir deyişle bu ilk öğeler sınırlarımızdır veya mekân içinde bize tanınan imkânlardır.

Zaman. Biz, varlığı zaman içinde algılarız. Bu algı bize "zaman içinde bulunduğumuz" bilincini verir. Öte yandan biz yine bununla aşkın varlık olan Allah hakkında zaman ve mekân tasavvur etmenin imkânsızlığı fikrine ulaşırız. Her ne kadar zamanı geçmiş, şimdi ve gelecek şeklinde ayırımlara tâbi tutsak da, aslında bilincimiz zamanı bir bütün olarak algılamakta ve içinde bulunduğu diliminde karar verirken geçmiş ve gelecek âdeta bir "şimdi"ye dönüşmektedir. Geçmişin tecrübesi, geleceğin kaygıları ile birleşmekte, şimdiki zamanda karar ve eylem gerçekleşmektedir. Bu takdirde bütün eylemler, "Sonsuz bir şimdide meydana gelmektedir."[41] Birbiriyle bağlantılı gördüğümüz olaylardaki nedensel ilişki kalıplaşmış bir bütündeki parça gibi görünür.

Zaman, geçmiş, gelecek ve şimdiden ibarettir. Geçmiş zaman sabitlenmiştir, artık değiştirilmesi mümkün değildir. Şimdiki ve gelecek zamanın belirsiz olduğu ise herkesin mâlûmudur. Belirli olanın belirsiz olan üzerindeki etkisi de açıktır. Öyleyse şimdiki zaman kişinin kararına bağlı olarak ve geçmişin etkisi ile şekillenecektir. Gelecek zaman ise tamamıyla belirsizdir. Geçmiş zamandan elde edilen tecrübe ve şimdiki zamanın imkânlarıyla belki geleceğe yönelik planlama yapmak mümkündür. Diğer bir ifade ile en belirli zaman geçmiş zamandır; kişi şimdiki zaman dilimindeki kararlarını bu zaman dilimine göre ve ona bağlı olarak şekillendirmekte, geleceğin planlarını da buna göre yapmaya çalışmaktadır.

Kişi ileriye dönük planlamalar yaparken zaman içinde olanları bilme ihtiyacını duyar, ancak zamanın dar ve kısıtlı bir anında bulunduğundan, onun, diğer anlarda olanı veya olacak olanı tam bir şekilde bilmesi mümkün değildir.

Mekân insanın içinde bulunduğu yeri, zaman ise bu yerin geçmişten geleceğe uzanımını yani sürecini ifade eder. Bu iki unsur âdeta iki çizgi gibidir. Her ikisi de insanın, içinde bulunduğu dünya hayatında kesişerek geleceğe doğru birlikte akıp gider.

Dünya Hayatı. İmtihan belli bir zamanda, belli bir mekânda, belli bir işi yapma becerisini gösterme eylemidir. İnsan için belirlenmiş ömür zamandır, dünya mekândır, hayat ise yaşanılandır. İnsan, zaman-mekân koridoru olan

dünyaya, hayat imtihanında kendisini başarılı kılacak imkânlarla donatılarak gönderilmiştir. Nitekim bir âyet-i kerîmede yer alan, “Sizin için yeryüzünde kalıp belli süre yaşamanız takdir edilmiştir.”[42] ifadesinde, yeryüzü denilen mekândan ve bir süreden bahsedilmekte, bunlara ilâve olarak insana birtakım imkânların verildiği belirtilmektedir.

“İnsanın olması gereken konumu nedir?” ya da “İnsan sonuçta neyi elde edecektir?” şeklindeki soruların cevabı, Hz. Âdem’in şahsında bütün insanlığa sunulmuştur. Ona cennet gösterilmiş, cennet hayatının lezzetleri tattırılmış ve ardından dünyaya indirilmiştir. Aslında Hz. Âdem’in şahsında bütün beşeriyet olması gereken konumu görmüş ve tatmıştır. Dolayısıyla ona belirsiz bir hedef gösterilmiş değildir; aksine kişi bildiği, tadını aldığı bir hedef için sınanmaktadır. Öte yandan insan imtihan için gerekli donanıma da sahip kılınmıştır. Bu çerçevede olmak üzere kişinin hidayetine yardımcı olacak gerek içte, gerek dışta (enfüsî-âfâkî) deliller gösterilmiş, insanın bünyesine fıtrî deliller yerleştirilmiştir. [43]

Kur’an’daki bu hakikati Hz. Peygamber’in sünneti yardımıyla çok iyi kavrayan ilk nesiller, özellikle pratik hayat üzerinde yoğunlaşmışlar, dünyaya biçilen düzen ve gaye doğrultusunda yaşamaya özen göstermişlerdir. Siyaset ve ahlâk âlimi Mâverdî, *Edebü’d-dünyâ ve’d-dîn* adlı eserinde, dünyayı “sorumluluk ve çalışma yeri” (dârü’t-teklîf ve’l-amel) olarak nitelemiş, insanın sorumluluklarının gereğini yerine getirecek çalışmaya yönelmesini, ihtiyaç fazlasına rağbet etmemesini ve gereğinden fazla dünya ile ilgilenmemesini salık vermiştir. Zira ona göre dünya bir araçtır, bütün çabamız asıl ve gerçek yerleşme mekânı (dârü’l-karâr) olan âhirete yönelik olmalıdır.[44] Söz gelimi sınava giren kişi, sınavdaki önceliklere dikkat eder ve kendisine tanınan süreyi en verimli şekilde kullanmaya özen gösterir. Çünkü sınavın gerektirmediği işlerle meşgul olmak kişiyi hedefinden uzaklaştırır ve sonuçta onu kaybetmeye mahkûm eder.

XII. Kaderin Bilinememesinin Hikmeti

Buraya kadar anlattıklarımızdan kaderin ilâhî boyuttaki bilgi ve takdir olduğu, dolayısıyla onun bilinemezliği ortaya çıkmaktadır. Kaderin genelde yaratılmışlara, özelde insanî boyuta intikali ancak kazâ iledir. Buna göre ilâhî takdirin belli bir zaman diliminde Allah’ın yaratmasıyla gerçekleşmesine kazâ denilmektedir. Gerçekleşen nesne veya olay zaman dilimi içinde sabit gerçeklik niteliğini kazanır. İnsanın bilme imkânı işte bundan itibaren başlar. Çünkü o, ancak zaman içinde vuku bulan sabit gerçeklikleri bilip kavrayabilir.

Kaderin kazâya dönüşmesi bizim için kapalı olan ilâhî bilginin ortaya çıkmasıdır. Diğer bir deyişle bu durum, kaderin ilâhî ilim ve takdir boyutundan yaratılmış varlık alanına intikal etmesidir. Bu, aynı zamanda insanın zaman ve mekân koridorunda ilerlerken her an yeni bir olayın vukuuna yani kaderin kazâya dönüşmesine şahit olmasıdır. Çünkü zamanın akışı, olayların yenilenmesi ve olgunun her bir zaman dilimi içinde kendisini benzeriyle tekrar etmesinden ibarettir. Anlık değişimler belki bizim algımıza yansımayabilir, ancak biz zamanın geçmesi ve sürecin ilerlemesiyle değişikliklerin farkına varırız. Meselâ

insanın çocukluktan ergenliğe, oradan olgunluğa ve yaşlılığa doğru seyreden hayat serüveni içinde yaşadığı anlık değişimler hemen algılanamaz ama bir yıllık veya daha fazla süre zarfında meydana gelen değişimler herkes tarafından kavranır. Bu da bize, kader ve kazânın hayat devam ettiği sürece birbirini takip ettiğini gösterir.

İnsan için hayatın devamı kaderin devamı anlamına gelir. Her an yeni bir andır, geriye dönüş yoktur. Kişi için "geçmiş" bu anlamda "kazâ"ların bir toplamıdır. Bu toplam kendi şahsiyetini, çevrenin şekillenişini, toplumun kültürünü ve insanlığın tarihini sabit bir resim olarak kişinin önüne koyar. Öyleyse geriye dönmek, kazâya saplanıp kalmak harcanan zamanı ve imkânı tekrar harcamaya kalkışmak demektir. Halbuki yapılması gereken, öne ve ileriye bakmak, geçmişteki kazâların tecrübelerinden yararlanarak gelişmeleri takip etmektir. Çünkü kişi dururken bile onun içinde bulunduğu zaman ilerler. Duran insan zamana kendini bırakır, yürüyen ise zamanı kullanır.

XIII. Kaderin Değişip Değişmemesi

Daha önce de belirtildiği gibi Allah'ın ilmine, kudretine ve iradesine dayanan kaderin değişmesi söz konusu değildir. Çünkü O'nun zatında ve sıfatlarında herhangi bir değişim düşünülemez. Değişikliklerin tamamı yaratılmışlar için geçerlidir. Ancak insanın iradesine bırakılmış bir hususta onun talep, arzu ve yönelişine göre bazı değişikliklerin olması mümkündür. Ancak bu değişikliklerin ileride nelerden ibaret olacağı ve ne şekillere bürüneceğinin bilgisi ilm-i ilâhîde değişmez. Çünkü zaman ve mekân sınırlarından münezzeh olan Allah Teâlâ olacağı olmuş gibi bilir, O'nun ilminde herhangi bir değişiklik vuku bulmaz.

Bazı âlimler, insanın geleceğine yönelik ihtimallerin çokluğunu hesaba katarak kaderi "mübrem" ve "muallak" şeklinde ikiye ayırmayı düşünmüşlerdir. Mübrem kader değişime ve insan iradesine kapalı alanda gerçekleşen kesin kaderi, muallak kader ise onun iradesi dahilinde olan gerçekleşmeleri ifade eder. Bu ayırım tamamen insanın bilgisi, iradesi ve gücünün sınırlı olmasına bağlı bir durumdur. Söz gelimi bir insan yol ayırımına geldiğinde, önündeki iki yoldan birine girmesi eşit ihtimal dahilindedir. Kişi hangi yola gireceğine o anda zihninde beliren iç ve dış etkilere göre karar verir. Durum insan için böyle olmakla birlikte Allah için herhangi bir ihtimalden söz etmek mümkün değildir. Çünkü O, kişi henüz yolun başındayken nasıl bir tercihte bulunacağını ve nereye gideceğini zaman ve mekânla sınırlı olmayan ilâhî ilmiyle bilir.

el-Bakara 2/32.

Âl-i İmrân 3/179.

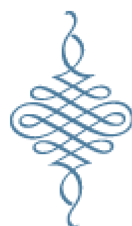
Ornstein, *Yeni Bir Psikoloji*, s. 97.

el-Bakara 2/36.

Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 327.

Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, s. 133.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KADERLE İLGİLİ DİĞER KONULAR

XIV. İlim-Mâlûm / Tâbi-Metbû

Kader konusunda tartışılan meselelerden biri, “İlim mâlûma mı, yoksa mâlûm ilme mi tâbidir?” sorusudur. İlim Allah’ın bilmesi, mâlûm ise bu bilgiye konu olan nesne veya olaydır. Kader açısından düşünüldüğünde ilim Allah’ın insanı ve eylemlerini bilmesi, mâlûm ise insanın kendisi ve eylemleridir. Sözlükte “izlemek, ardına düşmek, uymak” anlamına gelen “teba” kökünden gelen **tâbi‘** “izleyen, uyan, bağlı olan” demektir. Bir varlığın diğerine tâbi oluşunda iki özellik öne çıkar: Bağlılık ve muhtaçlık.

Bağlılık bir şeyin hem varlık kazanması hem de onu sürdürmesi için şarttır. Bütün evren ve içindekilerin Allah’a bağlılığı bu türdendir. Çocukların anne babaya bağlılıkları ise varlıkları için şart ise de bunun devamı için mutlak gerekli değildir. Allah Teâlâ bizzat söz konusu olduğunda O, mutlak mânada kendisine tâbi olunandır. O’nun hem zatı hem sıfatları hiçbir şekilde başka bir varlığa muhtaç değildir. Dolayısıyla hiçbir şekilde Allah’ın zatı ve sıfatlarının başkasına tabi olmasından bahsedilemez. Kaderin özünü oluşturan insan ve fiilleri hususunda ilâhî ilmin beşerî fiillerin peşi sıra gelmesi veya tâbi olması söz konusu değildir.

Biz ilâhî sıfatların evrene yönelik etkilerini anlatırken muhatapların zihnine yerleştirmek amacıyla, “Allah bilir, irade eder ve yaratır.” şeklinde bir sıralama yaparız. Bu tür ifadeler anlayışımızın sınırlı oluşu ve sıralamaya ihtiyaç duyuşumuzdan ileri gelmektedir. Çünkü biz zaman ve mekân içinde olduğumuz için düşüncemiz de bu unsurlara bağlı olarak işlemektedir. Aslında Cenâb-ı Hakk’ın “muhâlefetün li’l-havâdîs” (yaratılmışlara benzememe) sıfatı bunu ifade etmektedir.

XV. Hidayet-Dalâlet

Cenâb-ı Hak, Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyuruyor: “Benden size bir hidayet geldiğinde hidayetime uyanlar için herhangi bir korku olmayacaktır, öyleleri üzüntüye de mâruz kalmayacaklardır.”[45] Bu ve benzeri âyet-i kerîmelerde geçen hidayet kavramı “irşat etmek, yol göstermek, yönlendirmek” gibi mânalara gelir. Hidayet “yoldan çıkmak” anlamına gelen dalâlet kavramının zıttıdır. Hidayet, kısaca hayra götüren şeydir. Dalâlet ise bunun tam zıttı olup şerre gitmek, haktan ayrılıp batıla yönelmektir. Bu durumda hidayet kişiyi hayra yönlendiren ve ulaştıran bir işlev görürken, dalâlet hayırdan uzaklaştıran, şer ve bâtıl olana yönelten bir işlev görmektedir.[46] Kur’an’da hidayet kavramı dört anlamda geçmektedir:

1. İnsanın fizikî-mânevî güç ve melekelerinin hayrına uygun gelecek şekilde

yönlendirilmesi.

2. Hak ile bâtıl, hayır ile şer arasındaki farkı görmeye yardımcı olan maddî ve mânevî destek.

3. Allah'tan kitap indirilmesi veya peygamber gönderilmesi yoluyla insanların doğru yola yönlendirilmesi.

4. Vahiy, ilham veya sadık rüya ile kişilerin uyarılması ve desteklenmesi.[47]

Bu son şıkka hidâyet-i hâssa yani özel hidayet denilmektedir. Bunun anlamı yüce rabbimizden kişilere özel uyarı ve desteklerin gelmesidir. Ancak söz konusu destek belli kişilere has olması ve onlarla sınırlandırılması şeklinde anlaşılmamalıdır. Bu tür bir hidayet aslında herkese yönelik olmakla birlikte, kişilerin durumlarının ve konumlarının farklılık arzetmesi sebebiyle özel bir destek niteliği kazanmıştır.

Vahiy yoluyla gerçekleşen hidayetin öncelikle peygamberlere yönelik olduğunda şüphe yoktur. Hz. Âdem'in cennetten çıkarıldıktan sonra "Allah'ın kelimelerine" mazhar olması, Hz. Yûsuf'un Züleyhâ'nın arzusu karşısında uyarılması, Resûl-i Ekrem'in Abdullâh İbn Ümmü Mektûm'a yönelik tavrı dolayısıyla ikaz edilmesi bu tür hidayet örnekleridir. Ancak burada vahyin "şeriat" şeklindeki nevinin ayrı tutulması gerekir. Orada özel olma değil umumilik söz konusudur. Bu tür vahiy, peygamber de dahil olmak üzere bütün insanlığa yöneliktir ve bağlayıcıdır. Hususi vahiy ise yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi peygamberin şahsına yönelik ve sadece onu ilgilendirmektedir.

Peygamberlerin dışında kalan insanlara yönelik hidayet ise, "ilham" şeklinde gerçekleşir. Ancak bunun gerçekleşmesi, yani kişinin bundan istifade edebilmesi, Fâtiha sûresinde sıralanan şartların yerine getirilmesine bağlıdır. Buna göre hidayetin gerçekleşebilmesi için öncelikle Allah'a iman edilmesi, sadece O'na ibadet edilip O'ndan yardım istenmesi gerekir. Bu şartları yerine getiren kişi Allah'tan hidayeti hak etme konumuna erişmiş olur. Nitekim bir sonraki sûre olan Bakara'nın ilk âyetlerinde hidayetin "müttakilere" ait olduğu zikredilir.[48]

İnsan, zaman, mekân ve bunların getirdiği sınırlamalarla kuşatılmış bir varlıktır. Bir de kendisinden kaynaklanan kısıtlamalar vardır. Bu sebeple onun hidayete nâil olabilmesi için öncelikle kendisinden kaynaklanan engelleri aşması, bunun için kesin bir irade ortaya koyması gerekir.

İmam Mâtürîdî'ye göre hidayetin iki boyutu vardır: Hakkı bilmek ve hakka ulaşmak.[49] Çünkü hakkı bilmek ile hakka ulaşmak ayrı ayrı şeylerdir. Hakkı bilen herkesin hakka ulaşamadığı geçmişten günümüze kadar geçirilen tecrübelerle sabittir. Söz gelimi Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib, Allah'ı ve Hz. Peygamber'i hak olarak bilmesine rağmen, kendisinde "iman" dediğimiz hakka ulaşma hali gerçekleşmemiştir. Ebû Tâlib'in müşriklerin ileri gelenlerinin, "Atalarının dininden ayrılıyor musun?" şeklindeki sözlü baskısıyla iman etmekten vazgeçmesi, kalbinin hidayete henüz hazırlanmadığını göstermesi bakımından önemlidir.[50] Çünkü onun kalbinde Mekkelilerin korkusu Allah korkusundan daha baskındı.

Cenâb-ı Hakk'ın dilediğini hidayete erdireceği, dilediğini de dalâlete düşüreceğini haber veren âyetlere[51] gelince, bu ilâhî beyanları birkaç şekilde anlamak mümkündür:

1. Allah'ın iradesi bütün iradelerin üstündedir. O dilerse bütün insanları hidayete veya dalâlete sevkedebilir. Ancak Allah Teâlâ bunu yapmadığını ve yapmayacağını birçok âyette beyan etmiştir. Öyleyse söz konusu ilâhî beyanlardan maksat, "Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz."[52] beyanında olduğu gibi ilâhî iradenin diğer bütün iradelerin üstünde bulunduğunu hatırlatmaktır.

2. Söz konusu âyetler özellikle zalimlere ve kendinde mutlak güç vehmeden kibirli insanlara yönelik bir tehdittir. Kur'an'da zikredilen Nemrut ve Firavun'un durumları bunun açık örneklerindendir. Onlar kendilerinde mutlak güç vehmetmek suretiyle şirk koşmuşlar, yoldan çıkmışlar, insanlara baskı ve zulüm uygulamışlardı. Fakat Allah'ın irade ve kudreti karşısında helâk olmaktan kurtulamamışlardır.

3. Allah Tealâ, insanı yaratmış, ona belli bir ömür belirleyerek dünyaya göndermiştir. Bu ömür süresi içinde onu özgür bırakmıştır yani insana hür iradesiyle karar alma imkânı tanımıştır. Ancak birçok insan nankördür, çoğu zaman kendisine tanınan bu imkânın ebedî olacağı ve hiçbir zaman tükenmeyeceği gafletine kapılır. Buna karşılık Cenâb-ı Hak, bu tür âyetlerle insanoğlunu sürekli olarak uyarır. Kur'ân-ı Kerim'de âhiretin çokça zikredilmesinin bir sebebi de budur.

Sonuç olarak Kur'ân-ı Kerim'de yer alan "dilediğini hidayete erdireceği" ve "dilediğini dalâlete düşüreceği" şeklindeki beyanlarda Allah'ın güç ve iradesiyle insanın bu güç ve irade karşısındaki konumu hatırlatılmaktadır. İnsan kendi konumunu bilecek, rabbinin kudret ve iradesinin yüceliği karşısında acziyetinin farkında olacaktır. Peygamber bile olsa hiç kimse, bir başkasını nihaî mânada hidayete erdiremez veya dalâlete düşüremez. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e, "Onları hidayete erdirmek sana ait değildir. Sadece Allah'tır ki dilediğini doğru yola iletir."[53] buyurmaktadır.

XVI. Hayır-Şer

"Biz sınamak için sizi şerle de, hayırla da imtihan ederiz. Sonunda bize döneceksiniz."[54] mealindeki âyette belirtildiği üzere Allah Teâlâ insanı iyilikle de kötülükle de sınamaktadır. Bu sebeple dünya hayatıyla içindeki nesne ve olaylar imtihan gereği çift kutuplu yaratılmıştır. Cenâb-ı Hak, insanın mükellefiyetini sadece emir ve nehiy ile sınırlamaz, onu birtakım kolaylık ve zorluklar karşısında alacağı tavırla da denemeye tâbi tutar. O'nun bu denemesi bazan dünya nimetleri, sıhhat, âfiyet, lezzet ve sevinç şeklinde hayır olarak kendini gösterirken, bazan da açlık, korku, fakirlik gibi şer kabul edilen hususlar şeklinde ortaya çıkar.[55]

Dünya hayatında hayır gibi şer de bir realitedir. Her bir nesne ve olayın insan için hayır tarafı olduğu gibi şer tarafı da bulunur. O, bu hayır ve şer ikiliği karşısında bir izah arayışı ve tereddütlü bir sıkıntı içinde bulunur. Dünya hayatında hayır ve şerrin farklı şekillerde takdir edilmesi insanın özgürlüğü için engel teşkil etmez. İnsan, hayatı içinde karşılaştığı hayır ve şerle ilgili taşıdığı niyet, vereceği karar ve yapacağı uygulama hususunda sorumlu tutulacaktır. İşte

bu şekilde irade özgürlüğünü korumak suretiyle insan için hayır ve şerrin takdir edilmesi onun için bir kaderdir. Kişinin bunlardan birini tercih etmesiyle kader olan husus kazâ hükmünü alır. Ancak tercih noktasında dışarıdan herhangi bir baskı söz konusu değildir.[56] Nitekim "Biz ona doğru yolu gösterdik, dilerse şükreden olur, dilerse nankör olur."[57] âyeti, tercih noktasında insan için bir kısıtlama olmadığını ifade eder. Doğru yolun kişiye gösterilmesi ise telkinden ibarettir. Çünkü lütuf ve merhamet sahibi Allah, kulunun yanlış yola gitmesine razı değildir. Bunun için sürekli telkin ve hatırlatmada bulunur.

Hayır ve şerrin insanlık dünyasındaki realitelerden biri olduğunu vurgulayan Râgıb el-İsfahânî, birinden diğerine geçmenin imkân ve ölçüsünü belirlemeye çalışır. Ona göre hayır ve şer konusunda insanın iki durumu söz konusudur. Kişi hayır veya şerre derinlemesine dalmış ve tercihinde son noktaya ulaşmışsa onun geri dönüşü neredeyse imkânsız hale gelmiş, bütün çıkışlar ona kapanmış demektir. Böyle bir sonuç yoksa kişinin diğer alternatife dönmesi mümkündür. Bu durumdan kurtuluş da ilâhî destekle (tevfîk) mümkündür. Aksi takdirde Allah kişiyi kendi haline bırakır (hızlân), o da şerrin derinliğine dalar gider. İsfahânî'ye göre bu konum kişinin tövbe edememe, diğer bir deyişle tövbeyi hatırlayamama halidir. Böylesinin kalbi mühürlenmiş ve sonu belirlenmiştir.[58] Çünkü böyleleri bir ölü gibi kendilerini hayırlarına olacak her türlü telkin ve tavsiyeye kapatmışlardır.[59] "Şunu bil ki sen ölülere işittiremezsin, arkalarını dönüp giderken sağırlara da ses duyuramazsın!"[60]

Normal şartlar altında insan hayır olana yönelir ve şer olandan kaçar, cehalet ve hırs sonucu düştüğü kötü durumdan kurtulmak ister. Allah bu durumda olanlara tövbe kapısını sonuna kadar açar.

XVII. Kısmet

Türkçe'de "kısmet, baht, talih, nasip" genellikle birbirinin yerine kullanılan kavramlardır. Kısmet ve nasip kelimeleri daha çok eş anlamlı olarak kullanılır. Bunlar insana ömrü boyunca tayin ve taksim edilmiş paylar anlamındadır. Baht iyi ve kötü olayları düzenleyen insanüstü programdır. Talih ileride kişinin başına gelecek olaylar anlamında kullanılmaktadır.[61] Bu kavramların tamamı birbirine yakın mânalar taşır. Son zamanlarda "şans" kelimesi de söz konusu kavramlarla eş anlamlı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Yukarıdaki kavramların zaman zaman "kader" yerine kullanıldığı görülür. İnsanlar evlendiği kişiyi, sahibi olduğu evi, kazandığı parayı hep kısmeti veya nasibi olarak görür. Beklentisini karşılarsa sevinir, aksine bir durum olursa üzülür. Her iki sonucu da kader olarak görmekle birlikte kötü bir âkıbetle karşılaştığında nasipsizliğinden, kısmetinin kapalılığından veya kaderinin kötü yazılmış olmasından söz eder. Ancak bütün bunlar olurken kendi iradesinin payı ve sorumluluğu hiç aklına gelmez. Halbuki karşılaştığı her türlü sonucun doğmasında kendi iradesinin büyük bir payı vardır. Aslında nasibi biraz da bu irade ile ortaya çıkmıştır.

Kısmet konusunda gündeme gelen en önemli mesele rızıktır. Rızkı veren Allah'tır ve zaten yegâne rezzâk O'dur. Ancak herkes rızkına kendi çabası, gayreti

ve iradesiyle ulaşır. İnsan rızıktan değil, onu ne şekilde kazandığından sorumludur. Kişi rızık yaratamaz, o sadece yaratılan rızkı elde eder. Ancak rızkın helâl veya haram yoldan kazanılması söz konusudur. Mükellef, rızkını helâl yoldan kazanmışsa mükâfata nâil olur, haram yoldan eline geçirmişse cezaya çarptırılır.

Bu açıdan bakıldığında nasip veya kısmet inancı doğru bir inançtır. Ancak kısmet konusunda kişinin kendi sorumluluğunu görmemesi yanlış bir davranıştır. Rızkı takdir etme veya yaratma noktasında kişinin herhangi bir yetki ve sorumluluğu yoktur, ancak onu helâl veya haram yoldan kazanma hususunda önemli sorumluluklar taşımaktadır. Aynı durum evlenme, iş bulma, mal mülk elde etme gibi hususlar için de geçerlidir. Kişinin anılan işlerde iradesini kullanma imkânı varsa onun sorumluluğu var demektir. İradesinin bulunmadığı hususlarda ise sorumluluğu yoktur.

Sonuç olarak rızkın tayin ve takdir edilmesiyle yaratılması Allah'a, kazanılması ve kazanılma şekli insana ait olup onun sorumluluğundadır. İşte rızık konusunda kader bundan ibarettir. Zaten insan başta rızık olmak üzere kendisi hakkında neyin tayin ve takdir edildiğini bilemez. Yukarıda belirtildiği gibi kader bir sırdır, kazâ ise o sırrın açığa çıkmasıdır. Henüz elde edilmemiş rızık da sırdır.

XVIII. Tevekkül

Tevekkül "Allah'a dayanmak, O'na güvenmek" anlamına gelir. Ancak bu güven, kişinin hiçbir şey yapmadan beklenti içine girmesi veya bir ihtiyacının karşılanması mânasını taşımaz. Tevekkül, kişinin hiçbir çaba sarfetmeden rızkının ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasından ibaret olsaydı Cenb-ı Hak birçok emir ve yasaklama ile insanlara hitap etmezdi. Bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmaktadır: "(Ey resûlüm! İnsanlara) de ki: Haydi çalışın! Yaptığınız işleri Allah da resûlü de müminler de görecektir."[62]

Şüphe yok ki çalışmak sıkıntılı ve yorucu bir şeydir. Ne var ki bu sıkıntı sadece normal insanlar değil peygamberler, hatta bütün canlı varlıklar için de söz konusudur. Aslında tevekkül insana gelen sıkıntıyı, lütuf ve merhameti sonsuz olan Allah'a güvenerek hafifletmektir. Bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmaktadır: "Bir işe karar verdiğin zaman Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah kendisine dayanıp güvenenleri sever."[63] Buradaki "azmetme" (karar verme) niyet etme ve yönelmeyi ortaya koymaktır. Buna göre tevekkül, irade ve yönelişten sonra ortaya çıkmaktadır. Cenâb-ı Hak bir işe niyet edip gerçekleştirmeye başlayan kişiye onun tevekkülü münasebetiyle yardım edeceğini vaat etmektedir. Zira "İnsan, kendi emek ve gayretinin neticesinden başka bir şey elde edemez."[64]

XIX. Dua

Dünya hayatında insan, birçok imkânlarla donatılması ve desteklenmesine rağmen, psikolojik bakımdan sürekli motive edilmeye ihtiyaç duyan bir varlıktır. Bunun için o, yakın çevresinden, dostlarından, kendince münasip gördüğü kişilerden destek alır. Ancak hayatın çeşitli tecellileri karşısında insanın yaşadığı öyle anlar vardır ki ne sığındığı ne de güvendiği kişiler ona yarar sağlar. Bu

hususu herkes kendi iç dünyasını dinleyerek ve çaresiz kaldığı anları göz önüne getirerek anlayabilir. Bu durumda Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanı çaresiz kişinin imdadına yetişir: "Mümin kullarım sana beni soracak olurlarsa bilsinler ki ben onlara çok yakınım. Dua edenin yakarışına her zaman karşılık veririm. Öyleyse onlar da benim çağrıma uysunlar ve bana yürekten inanıp güvensinler ki doğru yoldan ayrılmış olmasınlar."[65]

Bir yönüyle dua, Allah'tan talepte bulunmak ise diğer yönüyle kişinin kulluk bilincine varması, sınırlarını görmesi ve Allah'a müracaat edip O'ndan yardım dilemesidir. Dua kulun kaderini değiştirmez ama ilâhî rahmeti celbeder ve sıkıntılarını hafifletir. Bilindiği üzere İslâmiyet'te imandan sonra en önemli ibadet olan namaz, nasslarda "salât" kelimesiyle anılmaktadır. Salâtın en belirgin mânası "dua"dır. Mümin dünya hayatında hamd ve övgü, zikir, tesbih ve dua atmosferi içinde ömür geçirir.

Acaba ölmüş insanlar için yapılacak duanın ayrıca verilecek sadakanın onlara yönelik müspet bir neticesi var mıdır? Mutezile kelamcıları, herkesin sadece kendi amelinin karşılığını alabileceği düşüncesinden hareketle, ölünün arkasından yapılan dua ve sadakanın bir faydasının olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Halbuki Kur'an'da arşı taşıyan ve etrafında bulunan meleklerin sürekli olarak müminlerin bağışlanması, cehennem azabından kurtulup, babaları, eşleri ve nesilleriyle birlikte cennete konulması için dua ettikleri,[66] Hz. Nûh'un kendisi, anne babası, ailesi ve bütün müminlerin bağışlanması için, Hz. İbrâhim'in de benzer şekilde dua ettikleri[67] zikredilmekte, Hz. Peygamber'in kendisi ve kadın-erkek müminler için mağfiret talep etmekle emredildiği görülmektedir.[68] Bunlardan başka Asr-ı saâdet'ten itibaren ölülerin cenaze namazının kılınması, bağışlanması için dua edilmesi ve ölüler adına sadaka vermenin müspet sonuçlarına dair *Kütüb-i Sitte*'de yer alan hadislerin muhtevası ölüler için dua edilmesi ve bağışlanmalarının talep edilmesinin meşruiyetini kanıtlamaktadır.

XX. Ecel

Ecel, sınırları kesin hatlarla belirlenmiş gelecekteki bir vakit için kullanılan bir kelimedir. İnsana veya diğer canlılara nispet edildiğinde Cenâb-ı Hakk'ın onlara yönelik olarak belirlediği ölüm vakti demektir. Ehl-i sünnet inancına göre kişinin eceli yani ölüm vakti tektir. Onun ölmesi veya öldürülmesine göre ecel vaktinde bir değişme olmaz. Çünkü ecel Allah tarafından belirlendiğinden O'nun ilminde değişim söz konusu değildir. Nitekim bir âyet-i kerîmede, "Onların ecelleri geldiğinde ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri giderler."[69] buyurmak suretiyle ecelin hem bir olduğunu hem de değişmezliğini beyan etmektedir.

Ehl-i sünnet âlimleri, kader anlayışları çerçevesinde, kâinatta olup biten her şeyin Allah'ın ezelî ilim, kudret ve iradesinde yer aldığını, O'nun ezelî planlamasında hiçbir değişikliğin meydana gelemeyeceğini kabul eder. Meselâ bir insanın diğeri tarafından öldürüldüğünü düşünelim. Probleme, fikrî analize gitmeden hayatın alışılagelmiş seyri açısından bakıldığı takdirde bu kişinin öldürülmemesi hâlinde daha çok yaşayacağını söylemek mümkündür. Ancak

bütün nesne ve olayları ile kâinatı yaratan ve idare eden Allah, maktûlün falan kâtil tarafından filan zamanda öldürüleceğini ezelde bilmiş, vakti gelince de bu fiile O'nun kudret ve iradesi de eklenmiştir (taalluk). Öldürme fiili kâtil tarafından gerçekleştirilmiş ise de aslında bu, Cenâb-ı Hakk'ın ilim, kudret ve iradesi çerçevesinde vuku bulmuştur. Şu halde maktulün ölümü Allah tarafından önceden belirlenen zamanda ve yine belirlenen şekilde olmuştur. Bu sebeple de, "Öldürülmeseydi daha çok yaşayacaktı." biçimindeki iddia isabetli değildir.

Burada akla gelen bir soru var: Maktulün ölümü ilâhî kader çerçevesinde olmuşsa kâtil niçin cezalandırılmaktadır? Şu sebeple ki kâtil kendi kaderinde "kâtil", öldürdüğü kimsenin kaderinde de "maktul" yazısının bulunduğunu bilmiyordu. O, kaderin tesiriyle değil, kendi arzu, irade ve teşebbüsüyle öldürme fiilini gerçekleştirmiştir. Bu fiil hem beşerî hukuk hem de ilâhî tâlimat açısından yasaklanmış kötü bir şeydir.

Bu tür konuların anlaşılmasındaki güçlük meselenin iki boyutlu oluşundan kaynaklanmaktadır: Beşerî boyutu ve ilâhî alana yönelik tarafı. Duyularımız ve alışılagelen toplum telakkisi çizgisinde seyreden beşerî boyutun anlaşılması zor değildir. Ancak öncelik-sonralık gibi zaman, etki-tepki gibi görünen fizik alemin şartlarıyla kayıtlanan insanın, bu tür kayıtlardan münezzeh bulunan ilahî alanı anlamakta güçlüklerle karşılaşması tabiidir.[70]

el-Bakara 2/38.

Fahreddîn er-Râzî, *Tefsîr*, II, 19-20; Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyyât*, s. 952.

Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 120.

el-Bakara 2/2.

Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Hacı Selim Ağa Ktp, nr. 40, I, vr. 221a, II, vr. 530a.

Buhârî, "Tefsîr", 16; ayrıca bk. Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn,* II, 409; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 158.

Fâtır 35/8; el-Müddessir 74/31.

el-İnsân 76/30.

el-Bakara 2/272.

el-Enbiyâ 21/35.

Fahreddîn er-Râzî, *Tefsîr*, XXII, 169.

Debûsî, *el-Emedü'l-aksâ*, s. 286.

el-İnsân 76/3.

el-Bakara 2/7.

Râgıb el-Isfahânî, Tafsîlü'n-neş'eteyn, s. 184-186.

en-Neml 27/80.

Bu konuda bk. Topaloğlu, "Baht", *DİA*, IV, 521-522.

et-Tevbe 9/105.

Âl-i İmrân 3/159.

en-Necm 53/39.

el-Bakara 2/186.

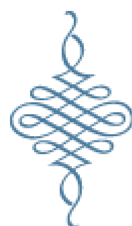
el-Mü'min 40/7-9.

Nûh 71/28; İbrâhîm 14/41.

Muhammed 47/19.

Yûnus 10/49.

Topaloğlu, *Emâlî Şerhi*, s. 147-149.

SONUÇ

Kader, Cenâb-ı Hak tarafından insanın geleceğiyle ilgili olarak hazırladığı şartların ve imkânların toplamıdır. Akıl ve şuur sahibi insan bu şartlar ve imkânlar dahilinde, bir imtihan âlemi olan dünya hayatını düzenleyip ömrünün sonuna gelecektir. İkinci ve ebedî olan âhiret hayatında dünyadaki davranışların iyi veya kötü sonuçları yaşanacaktır. Şunu hemen belirtmeliyiz ki kimse özgür iradesinin sonucu olmayan fiillerinden sorumlu olmayacaktır.

Burada ileri sürülebilecek temel sorun, insanın gelecekte kendisine hangi şartların belirlendiğini ve ne tür imkânların tanınacağını bilmemesi, bu yüzden de sürekli bir kaygı içinde olmasıdır.

Şunun hemen belirtilmesi gerekir ki kader konusunda insana düşen görev kendisine verilen imkânları sorgulamak değil, onları özgür iradesiyle doğru kullanıp kullanmadığının hesabını yapmaktır. Burada kişinin bilmesi gereken önemli iki husus vardır. Birincisi Allah'ın nelere rıza gösterdiğini öğrenmek, ikincisi ise iradesini O'nun rızası doğrultusunda kullanmaktır. Zaten onun sorumluluk alanı bunlarla sınırlıdır. O, bu görevini yerine getirirken tek başına hareket ettiği takdirde çoğu zaman tehlikeli sonuçlara mâruz kalabilir. Bu durumda mükellef, Allah'ın kendisine bir hidayet rehberi olarak gönderdiği peygamberini ve ona indirdiği kitabı dikkate almak mecburiyetindedir.

İnsan için sır perdesi altında bulunan kader, uygulamayı içeren kazâ aşamasında bilinir hale gelir. Bu yüzden kişinin kaderini bilmek gibi bir sorumluluğu yoktur. Öte yandan Cenâb-ı Hak insanı imtihana tâbi tutuğu için adaleti gereği, kendi iradesini âdeta onun iradesine bağlı kılmıştır. Kişi iradesini aksi istikamette kullanırsa bedeline boyun eğmek durumunda kalır. Bu da Allah'ın adaletidir. İradesini doğru yolda kullananlara Cenâb-ı Hakk'ın yaptığından fazla lûtuf ve keremi vardır. "Şüphe yok ki Allah kuluna zerre kadar bile haksızlık etmez. Ama kulun küçücük bir iyiliği olsa onun sevabını kat kat arttırır, ayrıca kendisine büyük mükâfat verir."[71]

İnsanoğlu, iyilikleri ve güzellikleri kendisine, kötülükleri de başkasına yükleme eğilimi taşır. Bu çerçevede yaptığı her kötülüğü kadere yüklemek suretiyle sorumluluktan kurtulacağını düşünür. Onun bu tutumunun aslında hiçbir geçerliliği yoktur. Çünkü Allah, kişiyi elinde bulunan imkânlar veya içinde bulunduğu şartlardan değil, şartlar ve imkânlar çerçevesinde iradesini nasıl kullandığından sorumlu tutar. Elindeki imkânların artması oranında insanın iradî sorumluluğu da artar. Söz gelimi, varlıklı insan zekât vermekle yükümlü iken diğerleri değildir. Şu halde kişi kendisi hakkında Allah'ın neyi takdir ettiğinden değil, bu takdir karşısında nasıl bir irade ortaya koyduğundan sorumludur. Hz. Peygamber, "Ameller niyetlere göre değerlendirilir."[72] buyurmuştur.

Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi hidayetten uzaklaştırma!

Bize tarafından rahmet bağışla. Lûtuf ve keremi en bol olan yalnız sensin!

en-Nisâ 4/40.

Buhârî, “Bed’ü’l-vahy”, 1.

BİBLİYOGRAFYA

Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'* (nşr. Ahmed el-Kalâş), Beyrut 1405/1985.

Debûsî, *el-Emedü'l-aksâ* (nşr. M. Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1405/1985.

Devvânî, Celâleddîn, *Celâl (Şerhu'l-Akâîdi'l-Adûdiyye*), İstanbul 1306.

Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyyât* (nşr. Adnân Derviş-Muhammed el-Mısrî), Beyrut 1412/1992.

Gaznevî, Cemâleddin, *Usûlü'd-dîn*, Beyrut 1419/1998.

İbn Arrâk, *Tenzîhü'ş-şerîa*, Kahire, ts. (Mektebetü'l-Kâhire).

İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, İstanbul 1985.

Karadaş, Cağfer, *İslâm Düşüncesinde Âhiret*, Bursa 2008.

Kemâl b. Ebû Şerîf, *el-Müsâmere bi-şerhi'l-Müsâyera li'bni Hümâm,* İstanbul 1400/1979.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Hacı Selim Ağa Ktp, nr. 40.

Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, İstanbul 1985.

Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn,* Beyrut 1412/1992.

Mustafa Sabri, *Mevkıfu'l-beşer tahte sultâni'l-kader*, Kahire 1352.

Nesefî, Ebü'l-Muîn, *et-Temhîd fî usûli'd-dîn*, Kahire, ts. (Dârü's-sekâfe).

Nesefî, Ebü'l-Muîn, *Tebsıratü'l-Edille* (nşr. Hüseyin Atay-Ş. Ali Düzgün), Ankara 2004.

Râgıb el-Isfahânî, *Tafsîlü'n-neş'eteyn ve tahsîlü's-seadeteyn*, nşr. Abdulmecid en-Neccâr, Beyrut 1408/1988.

Râzî, Fahreddîn, *Mefâtîhu'l-ġayb* Beyrut, ts. (Dârü ihyâi't-türâsi'l-Arabî).

Semerkandî, Ebû Seleme, *Cümelü usûli'd-dîn* (nşr. A. Saim Kılavuz), İstanbul 1989.

Topaloğlu, Bekir, "Baht", *DİA,* IV, 521-522.

Topaloğlu, Bekir, *Emâlî Şerhi*, İstanbul 2008.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, ts., Eser Neşriyat.